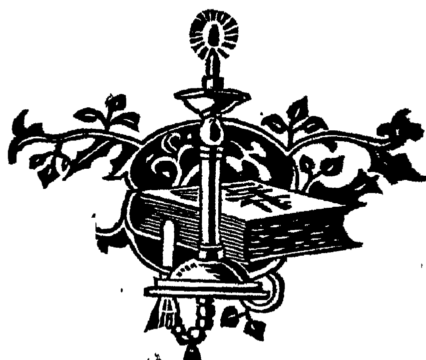
శ్రీరస్తు

ఆంధ్రరమణీమణులు

(రెండవ భాగము)



'ఆంధ్రభూమి' సంపాదకుఁడు

ఆండ్ర శేషగిరిరావు, బి. ఏ.

వ్రాసినది.



ఈ గ్రంథరచనమునఁ దోడ్పడిన
గ్రంథములు కృతజ్ఞతాపూర్వక
ముగఁ బేర్కొనఁబడుచున్నవి.

1. చాటుపద్యమణిమంజరి
—శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి.
2. తంజావూరి యాంధ్రరాజుల చరిత్ర
—శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి.
3. తంజాపురాంధ్రనాయకరాజచరిత్రము
—శ్రీ కురుగంటి సీతారామయ్య, ఎం.ఏ.
4. Maratha Rajas of Tanjore
—K.R. Subramaniam, M.A.
5. Gazetteer of the Tanjore Dt. Vol i-1907
—F. R. Hemingway.
6. Nayaks of Madura
—Sathyanadan.
7. Madura District Gazetteer
—W. Francis.
8. Madura Country Manual
—Nelson.
9. కైఫియతు గద్వాల (L.R. Vol-38)
—మెకంజి.

*

* *

ఉలవపాడు దేవాలయ నిర్మాత్రి, నిరతాన్నప్రదాత్రి యైన

దేవరఫల్లి కోటమ్మగారి సోదరియు—

విమర్శకమణులు, ప్రశస్తసాహిత్యులు నైన

శ్రీ దేవరపల్లి వేంకటకృష్ణారెడ్డిగారి మాతృదేవియు నగు

స్వర్గీయ ఆదెమ్మగారి సంస్మరణార్థము

* *

*

*

* *

విషయసూచిక

* *

*

ఉపక్రమణిక

"యత్రనార్యస్తు పూజ్యంతే నందంతే తత్రదేవతాః
యత్రైతాస్తు నపూజ్యంతే సర్వాస్తత్రాఫలాః క్రియాః ॥"

—మనుస్మృతి.

"ఎచ్చట స్త్రీలు పూజింపఁబడుదురో అచ్చట దేవతలు క్రీడింతురు; ఎచ్చట పూజింపఁబడరో అచ్చట అన్ని క్రియలు ఫలములేనివగుచున్నవి." అని మనువు చెప్పినాఁడు.

మనువు చెప్పినాఁడు. అవును. నిజమే. భారతీయుని కొఱకే.

కాని భారతీయుఁడు స్త్రీని దేవిగఁదలఁచి పూజించు సంగతి విస్మరించి చాలకాల మైనది.

ఆతఁడు స్త్రీస్వభావమును అనుమానించినాఁడు. అనుమానించి ఆమెను అవమానించినాఁడు. ఇంటి నాలుగుగోడల సందున స్త్రీని ఆతఁడు ఖైదుచేసినాఁడు; అంధకారమునఁ జెరలాడించినాఁడు.

ఆ పంజరకీరమునకు వంటయిల్లే వైకుంఠమైనది; కుటుంబమే కైలాసమైనది. శ్రమ యెఱుఁగక కుటుంబవ్యక్తులను సేవించుటలో నాస్వార్థత్యాగిని జీవితము గడపినది. అంతియే కాని సంఘజీవిక కేపని చేయుటకును ఆమెకు అవకాశము లేక

పోయినది. అట్టిచో నిఁక దేశముమాట తలఁచుటకే వీలులేదు కదా !

విద్యలేక వికాసములేక ఇట్లు పరాభవింపఁబడిన స్త్రీ పతనము నొందినది.

ఫలమేమి కల్గినది ?

పతనమునొందిన స్త్రీ తన జన్మప్రదాయిని. పతనము నొందిన స్త్రీ వహ్నిసాక్షికమగు సఖ్యమున జన్మాంతమువఱకు తన పార్శ్వవర్తిని—అయినప్పుడు పురుషునిబుద్ధికి ఉద్గమనశీల మెక్కడ ? ఆతని ఆదర్శములకు ఔన్నత్యమెక్కడ ?

తన తనయులకు ఉద్గమనశీలమగు బుద్ధి ; ఉన్నతమగు నాదర్శము లేకుండుటవలన శతాబ్దులనుండి భారతమాత దైన్యము ద్రవ్విడు కన్నులతో నధోముఖయైయున్నది.

ఈ ప్రబోధసమయమునందు హిందూదేశమునకు ముఖ్యావసరము లేవి యని సమయశాంఖకుని ప్రశ్నింపుము. దానికి ఆతఁడు విద్యావతియైన తల్లి, విద్యావతియైన భార్య అని ఘోషించును.

జాతి నాగరకతాబీజములను పెంచి పోషించు ఆదిశక్తి తల్లి; జాతిమూర్తికి రూపసిద్ధినిచ్చి తన్మహనీయస్థితి నిల్పు శిల్పిని భార్య.

లాలన మెఱిఁగిన తల్లిచేతులతోడనే బిడ్డకు అక్షరాభ్యాసము కావలయును. ముగ్ధమోహనములైన భార్య మాటలతోడనే పురుషునకు ఉత్సాహచైతన్యములు కలుగవలయును.

మాతృదేవి వాక్కులు ప్రేమపూరితములైనంత మాత్రమునఁ జాలదు; ఆమె సంకల్పములు గంభీరములు గావలయును. అర్ధాంగి చిఱునవ్వు చివురులు దొడఁగినంత మాత్రమునఁ జాలదు; ఆమె దృక్కులు తమోభేదకములు గావలయును.

గృహస్థాశ్రమమున నూతనముగఁ బ్రవేశింపఁబోవు యువకుఁడు సంఘసేవ, సారస్వతసేవ, దేశసేవ, మానవసేవ చేయ నుత్సాహముతో నుఱకలు వేయుచున్నాఁడు.

కాని ఆ ఉత్సాహము అచిరకాలముననే చల్లారిపోవుచున్నది. ఉత్సాహమే చల్లారిపోయిన ఆతనికిఁకఁ గార్యశౌర్య మెక్కడ? ఇట్లగుటకుఁ గారణ మేమి?

తల్లియు, భార్యయు విద్యావతులు కాకపోవుటయే.

విద్యావతికాని తల్లికి లాలించు నేర్పేకాని మనశ్శక్తులఁ బెంచు యోగ్యతలేదు. విద్యావతిగాని భార్యకుఁ బ్రేమ చిలికించు తెలివియేకాని చైతన్యము ప్రసాదించు ఉత్సాహము లేదు.

సంఘసేవకుఁడు, సారస్వతార్చకుఁడు, దేశోద్ధారకుఁడు, మానవకళ్యాణమూర్తి కావలసిన యువకుఁడీకారణమున ఆత్మకుటుంబమును ఆరాధించు పూజారి యగుచున్నాఁడు; ఉత్పథము నుండి యధఃపతితుఁ డగుచున్నాఁడు.

ఏనాఁడు బిడ్డకు అక్షరాభ్యాసముచేయు యోగ్యత తల్లికిఁ గల్గునో, ఏనాఁడు పురుషునకుఁ గార్యశౌర్యము ప్రసాదించు నుత్సాహము భార్యకుఁ గల్గునో ఆనాఁడు భారతయువ

కుల కీర్తిపూజారితనము తొలఁగిపోవును. అప్పుడు భారతసంఘము అభ్యుదయమైన ఉత్తమపథము నందును.

కావున స్త్రీకి అట్టి యోగ్యత, అట్టి ఉత్సాహము కలిగించుటకు భారతదేశమున నేఁడొక విపులసత్ప్రయత్నము జరుగుచున్నది.

ఈ విపులసత్ప్రయత్నము సత్వరసత్ఫలము నందు సాధనములలో అనుకరింపఁదగిన రమణీమణులచరిత్రలు స్త్రీలచేఁ జదివించుట యొకటి.

౧

చానమ్మ

'విఱిగి వచ్చిన ప్రాణవిభునకు బసు పిచ్చి
వేడినీళ్ళను తోడె కోడ లాకతె'

—రాయప్రోలు సుబ్బారావు.

బ్రహ్మతేజము, మహాక్షాత్రము నొక్కటఁ దనయందు చిక్కఁబట్టి పరశురామునివలె 'ఇదం బ్రాహ్మ్య మిదం క్షాత్ర' మ్మని చాటి చెప్పి యసహాయశూరుఁడై యొప్పిన తనపతి యొకప్పుడు విధివశముచేత స్వబలము చెల్లాచెదరు కాఁగా రణరంగమునం దొంటరిపాటున నిలువరాక వీరవిహారము విరమించి యింటికి వచ్చుట చూచి, ఆతనికి వీరసందేశమిచ్చి ప్రబోధితుఁ జేసి సమరోన్ముఖుఁ గావించి వీరస్వర్గ మిప్పించిన ఆంధ్ర వీరపత్ని చానమ్మ ధన్యచరిత్ర మాంధ్రలోకమునకు నందు ముఖ్యముగ నాంధ్రరమణీమణులకును ప్రాతస్స్మరణీయము గదా!

చానమ్మ తిక్కన యర్ధాంగి. వీరవిక్రమములు నెఱపి యాతఁడు 'ఖడ్గతిక్కన, రణతిక్కన' యను బిరుదుబీరములు వహించెను. తిక్కన కొట్టరువు సిద్ధయామాత్యుని జ్యేష్ఠ పుత్త్రుఁడు.

విరాటపర్వముఁ దొట్టి తుదముట్ట నాంధ్రమహాభారతము 'నాంధ్రావళి మోదముం బొరయ' 'బుధసంతోషము

నిండార' రచియించిన తిక్కనసోమయాజీతనికిఁ బినతండ్రి కుమారుఁడు.

పదమూఁడవ శతాబ్దియందు విక్రమసింహపురమున (నెల్లూరున) రాజ్యమేలిన మనుమసిద్ధిరాజునకు మంత్రిమణియై, సేనానియై రణతిక్కన వెలుఁగొందెను.

యాదవులకుఁ గాటమరాజు ప్రభువు. ఆతఁడు కనిగిరి సీమలోని యెఱ్ఱగడ్డపాడున కధిపతి.

కనిగిరిసీమలో నొకప్పు డనావృష్టి దోషము సంభవించెను. పచ్చికబీళ్ళన్నియు నెండి యెడారు లగుటచేఁ బశువులకు మేఁత కఱవైనది.

అప్పుడు కాటమరాజును, యాదవులును దమ పసుల మందలను మనుమసిద్ధిరాజు మేఁతబీళ్ళకుఁ దోలికొనివచ్చి పుల్లరి నిచ్చు నొడంబడికపైని తొలకరించువఱకును మేపుకొనిరి.

పశువులమేఁతయైనఁ బిదప వారక్కడ తమ కోడెదూడలలో నేదో నష్టము కల్గినదన్న నెపమునఁ బుల్లరి నెగవేసిరి. అందుపై మనుమసిద్ధిరాజాలమందల నటకాయించెను. అప్పుడు పోరు పొసఁగెను.

సిద్ధిరాజు గొప్ప సైన్యమును సమకూర్చుకొని సమర సన్నాహములు సాగించెను.

తిరునామాల తిప్పరాజు, శ్రీకంఠరాజు, పెదవేఁగి చొక్కరాజు, పెద వరదరాజు, అర్లుకొండ అచ్చిరాజు, ఆదివన్నె మాదిరాజు, గయికొండ గంగరాజు, ఉర్లకొండ

సోమన్న, ఉదయాద్రి ఉమ్మయ్య, చెన్నపట్టణము చంద్రశేఖరుఁడు, దేవముని వెంగళయ్య, పట్టుకోట బసవరాజు, కాళహస్తి పాపతిమ్మరాజు, వెలకంచి వెంగళపతిరాజు, ప్రభగిరి పట్టణము పద్మశేఖరుఁడు మున్నగు యోధులు మనుమసిద్ధిరాజునకు బాసటలై వచ్చి నిలిచిరి.

ఈ వీరు లందఱకు ఖడ్గతిక్కన మొనగాఁడై జైత్రయాత్రకు వెడలెను.

కాటమరాజు కూడ యుద్ధసన్నద్ధుఁ డయ్యెను.

పల్నాటి ప్రభువైన పద్మనాయఁడు, పల్లికొండ ప్రభువైన చల్ల పిన్నమనాయఁడు, దొనకొండ అయితమరాజు, ఎఱ్ఱయ్య, పాచయ్యనాయఁడు, ముమ్మయ్యనాయఁడు, పుత్తమరాజు మొదలగు యాదవవీరులు కాటమరాజునకుఁ దోడ్పడ వచ్చిరి.

ఈ సైన్యమున కంతయుఁ బిన్నమనాయని మంత్రియైన బ్రహ్మరుద్రయ్యయను నారాధ్యబ్రాహ్మణుఁ డాధిపత్యము వహించెను.

ఉభయవాహినులును పాలేటియొడ్డునఁ బంచలింగాల కొండకడ డాకొని తలపడియెను.

అప్పుడు దొమ్మియుద్ధము జరిగినది.

అందు సిద్ధిరాజుసేనలు యాదవవీరులఁ బరాక్రమ ధాటికి నాగలేక వీఁగఁబాఱఁజొచ్చెను. సిద్ధిరాజుసేనానియగు ఖడ్గతిక్కన ధైర్యము చిటిలిపోయినది. ఇంతకు మున్నెన్నడు ఖుసివోని ఆతని ఖడ్గధాటి మొద్దువాఱెను.

నిజబలములు చేవదొఱఁగి చెట్టొకపిట్టయై చెదరిపోఁగా నొంటరిపాటున యుద్ధభూమియందు నిర్వ్యాజపడి నిలిచియున్న తిక్కన్నను దిలకించి ప్రతిపక్షయోధుఁడైన పిన్నమనాయఁడు

'పోరు నిలుపుమోయి భూసురోత్తముఁడ !
సరిగాదు మాతోడ సమరంబు సేయ
అగ్రజుల్ మీరు, యాదవులము మేము
ఈగ్రముల్ మామీఁద నుంపంగరాదు.'

—కాటమరాజు కథ.

అని అహమికతో నెత్తిపొడుపు మాట లాడెను.

అపుడు తిక్కన్న చేయునదిలేక తన దురదృష్టమునకు దురపిల్లుచు మఱల నింకొకప్పుడు సేనలఁ గూర్చుకొని వచ్చి తలపడవచ్చునని తలంచి సంగ్రామరంగమునుండి గుఱ్ఱమును మఱలించుకొని పురమునకు వచ్చెను.

వైరికి వెన్నిచ్చివచ్చిన తిక్కన్నను జూచి విక్రమసింహపురవాసు లీసడింపు పలుకు లాడి వికావికనవ్విరి.

అవును, నవ్వరా? అయినఇంటఁబుట్టి కానిపని చేసినచో నవ్వరా ?

పుట్టినది శౌర్యమునకు విశ్రామభూమియగు కొట్టరువు వారి వంశమున; పూనినది అసాధారణము, అనన్యదుస్సాధము నైన వాహినీపతిత్వము; చేపట్టినది కఠోరఖడ్గము; వహించినది 'రణతిక్కన' యను వీరబిరుదము. అట్టిచో పగఱకు వెన్నిచ్చినయెడల నవ్వులపాలు గాకుండునా ?

ఈసడింపు వాక్యము లాతని కింటియందు వి స్తరించి వినిపించినవి. 'కడుపు చెఱుపఁబుట్టిన ఈబరిగొ' ట్టని సిద్ధయా మాత్యుఁడు కొమారునియుల్ల ముచ్చిపోనాడెను.

తిక్కన్న స్నాన మాడఁబోవ నాఁడువారు జలకమాడు మఱుఁగుపట్టున భార్య చానమ్మ నులకమంచ మడ్డుపెట్టి దాని పైఁ బసుపుండనుంచి నీళ్ళబిందెఁ దెచ్చిపెట్టెను.

'ఇదియే'మని వ్యసనపడి యాతఁ డడుగఁగా చానమ్మ

'పగఱకు వెన్నిచ్చినచో
నగరే నిను మగతనంపు నాయకు లెందున్ ?
ముగు రాఁడువార మైతిమి ;
తగ పేటికి జలకమాడ వచ్చినచోటన్.'

—చా టు ధా ర.

అని ముదలకించి నూటిపోటు మాటలాడెను.

'ఇంతవఱకును ఈయింట అత్తగారును, నేనును ఇరువు రమే స్త్రీలము. ఇపుడు యుద్ధభూమినుండి పారిపోయి వచ్చి మీరును ఆఁడువారితో జమ ఐనారు. ఇక ఈయింట ఆఁడు వారము ముగ్గుర మైతిమి. కావున తమరు పడఁతివలెఁ బసుపు రాచుకొని జలకమాడుఁడు' అని చానమ్మ వాఙ్మయమైన శరములతో పతిహృదయమును తూటాడించెను.

ఇన్నాళ్ళదనుకఁ దలలో నాలికవలె ననుకూలవతియై యుండిన అర్ధాంగినాఁ డిట్లు బెడిదురాలై యుండుట గమనించి కించపడి చేయునది లేక యాతఁడు భోజనమునకు లేచెను.

తల్లి ప్రోలమ్మ యన్నములో అతనికి విఱిగిన పెరుఁగు వోసెను. 'ఇది యే' మని యాతఁ డనఁగా నామె త్రుంచివైచినట్లు

'అసదృశముగ నరివీరుల
మనిపుచ్చక విఱిగివచ్చు మగపందక్రియన్
గసపున్ మేయఁగఁ బోయిన
పసులున్ విఱిగినవి, తిక్క! పాలు న్విఱిగెన్.'

—చాటుధార.

అని తటూరించి తూలనాడెను.

చేసికొన్న భార్య యట్లు చెంగనాడెను. కడుపారఁగన్న తల్లి కక్కసించి యిట్లు త్రుంచివైచెను. అందుతో ఆతనికి ఉక్కు రోషమువచ్చినది.

వైరుల శరవర్షమునఁ జప్పఁగఁ జల్లారిన ఆతని శౌర్యమును నిప్పుకణములవంటి వారిపోటుమాటలు లేవంజోపి రవులఁ బెట్టినవి.

చిరకాలసముపార్జితమైన వంశప్రతిష్ఠ రూపొంది యప్పుడు తిక్కసేనాని నిట్లని హెచ్చరించెను.

'విజయాధిపుని దాడి వెనువెంటఁ దగిలినఁ
ప్రాణముల్ దాచిన పందగజము!
పెంపేది పాలేట బిరుదు లన్నియు వైచి
పరుగెత్తి వచ్చిన పారుఁబోత!
దురములోఁ జావక దొరలెల్ల హసియింప
మంచాన కొరిగిన కొంచెకాఁడ!
చతురంగబలముతో సమరంబు సేయక
మానంబు విడిచిన మందబుద్ధి!

యనుచు నార్వేలవారు ని న్నపహసింప
ధరణి నెల్లూరిలో నెట్లు తిరుగఁగలవు ?
వైరులను గెల్చి సత్కీర్తి వఱలుమయ్య !
మంత్రికులహేళి ! తిక్కనామాత్యమాళి !'

—చాటుధార.

అంతట తిక్కన్న తినుచున్న యన్నము విడిచి లేచి వెంటనే గుఱ్ఱమునెక్కి యుద్ధభూమి కుఱికించెను.

అయితే ఇపు డాతనికి జయసంపాదనము ప్రధాన ప్రసక్తి గాదు.

కొట్టరువువారి వీరవంశమునకుఁ దనమూలమున వచ్చిన మచ్చ దుడిచివేయవలయుననియే ఆతని ప్రస్తుతదీక్ష.

ప్రాణములకుఁ దెగించిన పరశురాముఁడు ఖడ్గముతోఁ గదనరంగమునఁ జొఱఁబడెను.

తిక్కదండనాథాగ్రణి ఖడ్గఘాటికి మాఱులేకుండెను. 'వచ్చినవాఁడు ఫల్గునుఁ' డని యాదవవీరులు బెదరిరి; పరిభ్రమించిరి.

సమరాంగణమున రణతిక్కన పచరించిన యుద్ధక్రమమును జరిత్రకారుఁ డి ట్లభివర్ణించుచున్నాఁడు.

'పదటున వాజిరాహుతులపై దుమకించుచుఁ దిక్కఁ డార్చినన్
బెదిరి పరిభ్రమించి కడుఁబిమ్మట వీరులు భీతచిత్తులై
యదెయదె డాలు వాల్మెఱుఁగు లల్లదె అల్లదె యాతఁ డంచనన్
గొదుకక యాజిఁజేసె రిపుకోటుల కందఱ కన్నిరూపులై.'

—చాటుధార.

ప్రతి యెవ్వరును లేక వీరవిహారము సల్పుచున్న ఖడ్గతిక్కన్నను గని యాదవులసేనాని బ్రహ్మరుద్రయ్య ముందునకు వచ్చెను. ఆ విప్రవరుల కిరువురకును జాలసేపు ద్వంద్వయుద్ధము జరిగినది. తుద కిద్దఱును నేల కొఱగిరి. అప్పుడు క్షాత్రమిళితమైన బ్రాహ్మణ్యము రక్తస్రవంతులతోఁ బ్రవహించినది.

ఇట్లు మొక్కవోని అసహాయసాహసుఁడై విక్రమ పౌరుషాదుల నెఱపి వీరస్వర్గమును జూఱలాడి

'చిక్కక మన్మసిద్ధివిభుచే ముడుగొన్న ఋణంబు దీర్చె మా
తిక్కనమంత్రి సోమశిలదేవర సాక్షిగఁ బెన్న సాక్షిగా
నెక్కిన వాజి సాక్షిగ మహి న్నుతికెక్కిన కీర్తిసాక్షిగా
స్రుక్కక మారుకొన్న రణశూరులు సాక్షిగఁ గొండసాక్షిగన్.'

—చాటుధార.

తనపతి వీరశయన మలంకరించిన శుభవర్తమాన మాలించి వీరపత్ని చానమ్మ నిశ్చింతతో సహగమనము చేసినది.

సమరధర్మము వీసరఁబుచ్చి వచ్చిన ఖడ్గతిక్కన్నకు వీరసందేశ మిచ్చి రణమునకుఁ బంపి యాతనికి వీరస్వర్గసుఖ మిప్పించి యాతఁ డపయశఃకూపమునఁ బడకుండఁ గాపాడిన కీర్తి వనితాశిరోమణియగు చానమ్మది.

పతి కెదురాడ నోడి చానమ్మ మూగదై యుండినచో 'ఖడ్గతిక్కన, రణతిక్కన' యని జనామోదమునొంది యున్న పతి బిరుదుబీరములు బెడిసకొట్టి యుండును; యశోభరితమగు కొట్టరువువారి వంశము దుర్యశఃపంకమున బ్రుంగుడువడి యుండును; ప్రోలమాంబ వీరమాత యగుటకు బదులు భీరు

మాత్రమై యుండును; విశేషించి తాను వీరపత్ని యనిపించు కొనుటకు వీలులేకుండియుండును.

ప్రమాదించిన పతికి విధ్యుక్తవీరధర్మము జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చి పరువుమర్యాదలు నిలిపి చానమ్మ వీరపత్ని యనిపించు కొనినది.

కావుననే చానమ్మ కీర్తిప్రబంధమును నాఁటినుండి నేటివఱకుఁ దెనుఁగువారు పునశ్చరణ చేయుచున్నారు. పుట్టిన యింటికి, మెట్టిన యింటికిఁ బరువుప్రతిష్ఠలు సంపాదించి తన ధన్యచరిత్రముచే మాతృభూమిని పునీత మొనర్పఁ గలిగిన చానమ్మవంటి స్త్రీరత్నమును జమలో నొకతెగాఁ బడయఁ గలిగి నందుల కాంధ్రస్త్రీలోకము గర్వింపవలసి యున్నది.

అభిమానవతియైన అంగన ప్రాణనాయకుఁడు పిఱికివాఁ డగుట భరింపలేదు.

అట్లగుటనే కదా, జోధపురాధీశ్వరుఁడైన జస్వంతసింగు షహజహాను పక్షమూని ఔరంగజేబుపై నెత్తివెళ్ళి యుద్ధమున గాయపడి యోడి పురమునకు రాఁగా మానవతియైన జోధపుర రాణి పురద్వారములు బిడాయించి 'పరాజితుని దీనాననము నీ పురస్త్రీలకుఁ జూప నక్కఱలే' దని కచ్చితముగఁ గబురు చేసెను.

అయితే, జోధపురపు రాణివలె చానమ్మ కఠోరత పూన లేదు. మాటలతోడనే మనోరథ మీడేర్చుకొన్నది.

ప్రమాదవశమునఁ బెడమార్గము ద్రొక్కిన పతులకు సరియైన మార్గమును జూపుటలో రమణీమణులు చానమ్మ చారిత్రమును మేలుబంతిగఁ జేకొనియెదరు గాక!

వీరపత్నియైన చానమ్మ విక్రమతకీర్తికి

'రణరక్తబంధురారుణమైన ఖడ్గతి
క్కైన కత్తికడిగిన కదనభూమి'

ఒక్కింతయే గాక విపులమగు నాంధ్రావని యంతయు విహారమందిరమై వెలయుచున్నది.

'పదను మాటలు తాపి పసుపుముద్దలతోడ
పతికి తనుత్రాణ మతికె పత్ని
విరిగిన పాలతో తరుగని శౌర్యాగ్ని
కల్పించె సుతునిలో కన్నతల్లి.'

—శ్రీ శ్రీనివాస సోదరులు.

౨

రాజగోపాలమ్మ

'ఘనసామ్రాజ్యము వైరి పాలగుగతిన్ గాన్పించినన్ దాలిమిన్
దనకుం గూరిమివేలుపైన పతియానన్ మీఱకే ఘోరమా
రణమున్ జేసి కులాభిమానమును సంరక్షించుకొన్నట్టి కా
మినిచారిత్రముఁజెప్పఁ బూనితిని కూర్మిన్ మీర లాలింపుఁడీ.'

—శ్రీ శ్రీపాద సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి.

కటకము మొదలుకొని కన్యాకుమారి వఱకు వ్యాపింపించిన కర్ణాటాంధ్రసామ్రాజ్యమునకు నియంతయై వెలుఁగొందిన కృష్ణదేవరాయల కాలమున ఆమహనీయుని ప్రాపునొంది తమిళదేశమున తంజావూరు, మధుర మొదలగు తావులందు ఆంధ్రనాయకరాజ్యములు వెలసి వర్ధిల్లినవి.

ఈ ఆంధ్రనాయకరాజులు తెలుఁగుదేశమునుండి మంత్రులు, దండనాథులు, పండితులు, కవులు, గాయకులు, వేశ్యలు మొదలయినవారిని అచ్చటికి తీసికొనిపోయి వలస నెలకొనిరి.

క్రీస్తుశకము పదునేడవశతాబ్ది ద్వితీయార్ధమునందు తంజావూరు ఆంధ్రనాయకరాజ్యమున విజయరాఘవనాయఁడును, మధుర ఆంధ్రనాయకరాజ్యమున చొక్కనాథనాయఁడును ప్రభుత్వము చేయుచుండిరి.

విజయరాఘవనాయనికి రాజగోపాలస్వామి ఇష్ట దైవము. అతని కొలువుమందిరమునకు రాజగోపాలవిలాస భవన మని పేరు.

తన మనమునకు ఇన్ని విధములుగా నచ్చిన రాజగోపాలాభిధానమును ధరించిన రాజగోపాలాంబికను అతఁడు పట్టపు దేవిగా వరించెను.

రాజగోపాలాంబిక వలన విజయరాఘవనాయఁడు మన్నారప్పనాయఁడు అను కుమారుని బడసెను. అతఁడు పెరిగి పెద్దవాఁడై వివాహితుఁడై పితృభక్తుఁడై వఱలుచుండెను.

మన కథాకాలమునాఁటికి రాజగోపాలాంబిక, విజయరాఘవులకు వరయోగ్యయైన పుత్రిక ఒకర్తుక ఉండెను.

విజయరాఘవనాయఁడు మొక్కవోని స్త్రీ విద్యాభిమాని; కృష్ణాజి, రంగాజి, చంద్రరేఖ మున్నగు విదుషీమణులను తన ఆస్థానమున నిలిపిన ఉచితజ్ఞుఁడు. అగుట అతఁడు తన మురిపెంపు బాలకు ముద్దార విద్దెలు నేర్పించెను.

ఆమె కుశాగ్రబుద్ధి కావున దినక్రమమున ఉపదేశకాలములందు సకలకళావిద్యలు నేర్చెను. పైగా నవయౌవన విలాసవతియై నిరతిశయసౌందర్యముతో నొప్పారుచుండెను.

విద్యావతి, విలాసవతి ఐన ఆకన్యను గురించి మధుర చళవాయి వెంకటకృష్ణప్పనాయకుఁడు వినెను. ఆమె తన ఏలిక రాజా చొక్కనాధనాయనికి భార్యయగుచోఁ జాల బాగుండునని అతనికిఁ దోఁచెను. కాగా ఆసంగతి అతఁడు తన దేవరకు విన్నవించెను. చొక్కనాధనాయఁడును ఆనందముతో దానికి

అంగీకరించి విజయరాఘవనాయనివారివద్దకు కన్యను అడుగఁ బంపెను.

తంజాపురమున రాజగోపాలవిలాసభవనమున విజయరాఘవనాయఁడు ఒకనాఁడు కొలువుదీరియుండెను. అప్పుడు మధురనుండి చొక్కనాథనాయని బంధువులును, స్థానాపతులును, పురోహితులును వచ్చి విజయరాఘవనాయని దర్శించి ఆతని భేటికి యోగ్యమైన వస్త్రభూషణాదులు సమర్పించిరి.

"వచ్చిన వర్తమాన మేమి" అని నాయఁడు వారిని ప్రశ్నించెను.

వచ్చినవారు ఇట్లు చెప్పిరి. "మా ఏలినస్వామి రాజా చొక్కనాథనాయనివారు వివాహము చేసికొన తలపెట్టి కన్యకార్థము దేవర సముఖమునకుఁ బంపినారు. వారికిని మీకును తరతరములనుండి ఇచ్చి పుచ్చుకొనుటలు ఉన్నవి గదా! ఇది చిరకాలముగా నడచివచ్చుచున్న సంబంధమే. కావున దేవరవారు దయతలఁచి శుభవార్త వెంటనే దయచేయవలెను."

వచ్చినది వికాసవదనముతో స్వీకరింపఁదగిన వివాహమంగళప్రశస్తమైన సందేశము. కాని ఈ సందర్భమున విజయరాఘవనాయని వదనమున పిసరంతయైన వికాసము పొడసూపలేదు. మీఁదు మిక్కిలి ఆతనివదనము అప్రయత్నముగ సంకుచితమైనది; ఎనుబది హేమంతముల అనుభవముచేఁ గలిగిన సడలుపాటు గానరాకుండ సన్నని బంగారుదారములచేత ఎత్తి గట్టిగఁ గట్టించుకొనిన ఆతని కనుబొమలు సయితము అప్పుడు అప్రయత్నముగ ముడివడినవి.

సందేశహరులతో అతఁడు ఇట్లు చెప్పెను. ''మీ దొర ఏ మొగము పెట్టుకుని కన్యకను ఇమ్మని అడుగఁబంపినాఁడు ? మీ చొక్కనాథనాయని పితామహుఁడైన తిరుమలశౌరికి వెనుక మా అచ్యుతరఘునాథమ్మను వివాహముచేసిరి. ఆ తిరుమలశౌరి ఒకప్పుడు క్రొత్తగా నగరు కట్టించి పట్టమహిషియగు అచ్యుతరఘునాథమ్మకు జూపినాఁడు. హాస్యము కొఱకు ఆమె ఆ క్రొత్తనగరు తంజావూరులోని తన తండ్రి నగరికి ఎంతమాత్రము సాటిరాదని చెప్పి నవ్వెను. ఉడుకుఁబోతు అగు తిరుమలశౌరి ఆ నవ్వుతాలి మాటకు ఓర్వలేక ఆమెను బాకుతోఁ బొడిచి చంపినాఁడు. ఆ సమాచారము విని మావారు అందఱును ఘోడుఘోడున దుఃఖించి—'ఇటువంటి క్రూర కర్మునకుఁ దెలియక పిల్ల నిచ్చినాము. ఇచ్చినందుకుఁ దగిన శాస్తి అయినది. ఇఁక జన్మజన్మాపి మనము వారితో సంబంధము చేయరాదు'—అని ఒట్టు పెట్టుకొనినారు. ఇట్లు జరిగి ఉండఁగాఁ దిరిగి సంబంధము కావలెనని మీ దొర ఏ బుద్ధితో మావద్దకు మిమ్ములను పంపినాఁడు ?''

విజయరాఘవనాయఁడిట్లు వారి కోరిక త్రోసిపుచ్చెను. వారు కొనివచ్చిన భేటివస్తువుల నయినను స్వీకరింపలేదు. పైగా తన సేవకులకు ఆజ్ఞాపించి ఆ వచ్చినవారిని తత్క్షణమే కోట బయటకు బంపించివేసెను. ప్రతిదినము ఉదయమున జాము లోఁగాఁ బండ్రెండువేల బ్రాహ్మణ్యమునకు షడ్రసోపేతముగా జ్యేష్ఠాంశ మిప్పించికాని తాను భుజించుట ఎఱుఁగని ఆ అన్నదాత కోటబయటనైనను ఆ సందేశహరులకు బత్తెము భరణము విచారించు ఏర్పాటులు చేయలేదు.

ఈ విధమున అవమానమును పొంది వారు పోయి రాజా చొక్కనాథనాయనితో నడచిన వృత్తాంతము యావత్తు పూసగ్రుచ్చినట్లు శ్రుతపఱచిరి.

తోడి సంస్థానికుఁడనగు నేను అడుగఁబోగా ఆతఁడిట్లు చేయునా అని చొక్కనాథనాయఁడు ఒక్కపెట్టున మండిపడి తన దళవాయి వేంకటకృష్ణప్పనాయని పిలిచి దండు కూర్చుకొని పోయి తంజావూరు కోటను ముట్టడింపుమనెను. ప్రభుని ఆజ్ఞ తలనిడుకొని వేంకటకృష్ణప్పనాయఁడు క్రీస్తుశకము 1673-వ సంవత్సరమున తంజావూరు కోటను ముట్టడించెను.

తంజనగరము సేనాని రంగప్పనాయఁడు వేంకటకృష్ణప్ప నాయనికి ఎదురెక్కి యుద్ధముచేయ సాగెను. తంజావూరి కోటలో విశేషసైన్యము- ఇరువదివేలకు పైగా- ఉండెను.

అందుకు మధురవారు ఎంతమాత్రమును జంకక దండు పురిగొలిపి ఫిరంగులు మోర్చాలపై ఎత్తించి కోటపైని ఉన్న సైన్యముమీఁద లక్ష్యముంచి ప్రేల్చసాగిరి. మధురవారు ఇరువదివేల గుండ్లకు పైగాఁ ప్రేల్చిరి. ఎడతెగని గుండుదెబ్బల కాగలేక తంజావూరు సేనలు విఱిగిపోవ దొడంగెను.

ఈలోగా మధురవారు అగడ్తను కొయ్యపలకలచేత మూయించిరి. ఇడిసిపడిన తోవలవెంట కొందఱు, వాకిళ్ళవెంట కొందఱు మధురసైనికులు కోటలోఁ ప్రవేశింప నారంభించిరి. కొంచెము కొంచెముగా తంజావురి కోట శత్రువుల స్వాధీనము గాఁజొచ్చెను.

అప్పుడు వేంకటకృష్ణప్పనాయఁడు విజయరాఘవనాయని కిట్లని కబురుచేసెను. "విశేషసైన్యముతో మేము కోటలోఁ

జోఁబడుచున్నాము. క్రమముగా మీ సేనలు విఱిగిపోవుచుండుట మీరు చూచుచునే యున్నారు. గడియకో, అరగడియకో కోట మాస్వాధీనమై తీరును. ఇప్పుడైనను మీరు మా రాజునకు కన్య నిచ్చి సంధి చేసికొనుచో మాఫౌజును వెనుకకు మరలించుకొని పోయెదము.''

దీనికి విజయరాఘవనాయఁడు ''రాజ్యము పోయినను, సర్వనాశన మైనను మీకు భయపడి కన్యను ఇచ్చువారము కాము. రాజీప్రస్తావన మాతోఁ దలపెట్టవలదు'' అని ప్రతి వార్త పంపెను.

కొంతసేపటికి తంజావూరుకోట మధురవారి సేనలతో నిండిపోయెను. రాణివాసపుస్త్రీ లున్న అంతిపురమును మాత్రము ఇంకను శత్రువులు ఆక్రమింపఁజాలకుండిరి. అప్పు డచ్చట సందడికయ్యము జరుగుచుండెను.

అద్దిచూచి విజయరాఘవనాయఁడు తన కొమారుఁడు మన్నారప్పనాయనితో ఇట్లు చెప్పెను. ''కుమారా! ఈ యుద్ధమున మనము ప్రాణములు విడుచుట ఇఁక నిజము. మనము మరణించిన పిమ్మట మధురసేనానులు మహాలుచొచ్చి మన చిన్నదానిని తీసికొనిపోయి తమ రాజునకు వివాహము చేయుదురు. ఇది తప్పదు. అప్పుడు మన మాటకు ఓటుపాటును, వారి పట్టుకు చెల్లుపాటును గలుగును. రాజ్యము పోయినను, ప్రాణములు పోయినను, సర్వనాశనమయినను మన పౌరుషము నిలుపుకొనవలెను; వారు పట్టిన పట్టు చెల్లనియ్యరాదు. ఇప్పుడు మన మేమాత్రము వెనుకంజ వైచినను మన పేరుకు హాని వచ్చును; మానము పోవును. కాబట్టి స్త్రీల నందఱను మనమే

ద్వైవికము పొందించవలెను. మహాలులోనికిఁబోయి ఈకార్యము నెఱవేర్పవలసిన భారము నీమీఁద నున్నది.''

అవిలంఘనీయమగు తండ్రిఆజ్ఞ ఒకవంక, వీరుని ప్రథమ ధర్మమగు స్త్రీమానసంరక్షణము ఒకవంక తన్ను ఎచ్చరింపఁగా మన్నారప్పనాయఁడు అంతిపురమునకు దారి తీసెను.

మానము నెడ విజయరాఘవనాయనికంటె ఆతనిరాణి రాజగోపాలమ్మ వేయిమడంగుల హెచ్చు అభిమానముగలది. కావుననే ఆ మానవతి ఎదుటిదళము కోట చొచ్చెనని వినుట తోడనే అభిమానవతులగు మిగిలిన అవరోధజనమును ఒక్కచోఁ జేర్చెను. తుపాకిమందుతో నిండిన కుండలు రప్పించి వారిచుట్టును పేర్పించెను. శత్రువులు హఠాత్తుగాఁ జొఱబడినచో మందుకుండలకు నిప్పుపెట్టుటకైన అవకాశముండదేమో అని ఆమె ఆనతినంది రాణివాసపు స్త్రీలు కత్తులు, జముదాఢ్లు దూసికొని ప్రాణములు అర్పింప సంసిద్ధలై యుండిరి.

ఏలినవారిఆజ్ఞ ఎప్పుడు వచ్చునా అని విజయరాఘవ నాయనిరాణి రాజగోపాలమ్మ ఎదురుచూచుచుఁ బ్రతిక్షణమహా యుగములు గడుపుచుండెను. కుమారుఁడు మన్నారప్పనాయఁడు ఇంతలో అచ్చటికి వచ్చెను. ''ఏలినవారికి క్షేమమా? మాకు ఏమి ఉత్తరువు ఇచ్చిరి?'' అని రాణి ఆత్రముతో ఆతనిని ప్రశ్నించెను.

ఆతఁడు తాను వచ్చినపని తల్లికి నివేదించెను.

ఆమాటలు వినుచునే ఎంతమాత్రమును ఆలసింపక రాణి పొడుచుకొని మరణించెను. మాటవాసికొఱకు ఆమె ఇట్లు ఆయుధమరణమును వరించినది. అది చూచి మిగిలిన

రమణీమణులును ఒకరినొకరు కత్తులచేతను, కటారుల చేతను నఱుకుకొన ప్రారంభించిరి.

ఇంతలో మన్నారప్పనాయఁడు మందుగుండలకు నిప్పు ముట్టించెను. రెప్పపాటులో అగ్నిజ్వాలలు ఛటచ్ఛటాయమానమై నగరంతయు ఆక్రమించి ఆనగరిలో ఆఁడుపురుగు లేకుండ దగ్ధము చేసెను.

ఆకాసమంటిన జ్వాలాజిహ్వాలు మన్నారప్పనాయఁడు మఱలి వచ్చుటకు పూర్వమే జరిగిన వర్తమానమును విజయరాఘవనాయనికిఁ దెలియఁజేసినవి. ఇంతలో మన్నారప్పయుఁ దండ్రి చెంతకు వచ్చెను.

రాజగోపాలస్వామిభక్తుఁడు, రాజగోపాలవిలాససంసద్భవనాధ్యక్షుఁడు, రాజగోపాలాంబికాధవుఁడు ఐన విజయరాఘవనాయఁడు అప్పుడిది యంతయుఁజూచి మనమున ఇసుమంతయైన ఖేదము చేరనియక రాజగోపాలుని గుడివైపు మొగమై చేతులు జోడించి ఇది యంతయు రాజగోపాలుని కల్పితమనచుఁ దిరిగి యుద్ధకార్యనిమగ్నుఁడయ్యెను.

అనంతరము తండ్రి కొడుకు లిద్దఱును చేతులతీఁట వోవునట్లు యుద్ధము చేసి వీరజనోచితమగు ఆయుధమరణమును పొందిరి.

తంజావూరు ఆంధ్రనాయకరాజ్యసంబంధమున అరవదేశమునందు వలస నిలిచిన ఆంధ్రపురంధ్రి విజయరాఘవనాయనిపత్ని రాజగోపాలాంబికయు, ఆమెతోడి ఆంధ్రరమణీమణులును ఈవిధమున మాటకొఱకు, మానముకొఱకు సంఘ

విలయమును పొంది ఆంధ్రకీర్తిని దిక్కులు తెలియొందునట్లు ప్రకాశింపఁజేసిరి.

విజయరాఘవనాయనిరాణి రాజగోపాలాంబిక యొక్కయు, ఆమె తోడి తెలుఁగు తెఱవల యొక్కయు మానప్రియత్వము మహిని వెలయించుటకు వారికి మరణవరమును ప్రసాదించిన రాజభవన మిప్పటికిని మసిబాఱిన గోడలతో, బొగ్గులు నిలిచిన దూలములతో, నల్లగా మాడిపోయి పెల్లలు రాలి పడిన గుర్తులుగల కట్టడపు మీఁదితట్టుతో, దట్టముగా నెదిగి యున్న జిల్లేడు డొంకలతో తంజనగరము కోటలో ఈశాన్య భాగమున నిలచియుండి ఆనాఁటివృత్తాంతమును చూపఱ జ్ఞప్తి కెలయించుచున్నది.

ఇప్పటికిని తంజనగరము కోటలో నివశించు మహారాష్ట్రరాజస్త్రీలు ఎవ్వరుకాని ఆతట్టుకుఁ బోవనే పోవరు. ఆంధ్రరమణుల మానప్రియత్వము అక్షరమైన అంతటి పావిత్ర్యమును సంతరించుకొన్నది.

అరవదేశమున వలస నెలకొన్న తోడి ఆంధ్రరమణీమణుల సాయమున విజయరాఘవనాయనిరాణి రాజగోపాలాంబిక ఆ నాఁడట్లు ఆర్జించిన కీర్తిధనమునకు ఒక్క అరవదేశమందున్న ఆంధ్రులేకాక మిగిలిన ఈ విశాల విశ్వమున వివిధభాగములందున్న ఆంధ్రులందఱునుకూడఁ దొలఁగింపరాని భాగస్వాములై యున్నారు.

3

చెంగమలదాసుదాది

ఆంధ్రరాజపుత్రధాత్రిత్వమున రాణకెక్కిన రమణీ మణులలో చెంగమలదాసుదాది యొకతె.

పాలుత్రాగు పసితనముననే తల్లిదండ్రులం బోఁగొట్టు కొని రాజ్యభ్రష్టత నొందిన ఏడుమాసముల కసుగందు వత్సవాయి రాయజగపతి రహస్యరక్షణకుం బూని పంచకరపాట్లు పడి తుదకు కృతకృత్యురాలై అతనికిఁ దిరిగి పెద్దాపుర సంస్థానాధిపత్యము సంపాదించిపెట్టిన మహాలక్ష్మమ్మ మహనీయచరితము మనకుఁ బరిచితమై యున్నది.

కుడియెడమలు తెలియని ఐదేండ్ల కుఱ్ఱతనముననే మాతాపితలతోపాటు బొబ్బిలి సంస్థానాధిపత్యమును కూడఁ గోల్పోయిన రావు వేంకటరంగారావు రహస్యరక్షణకుఁగడఁగి అనేకకష్టములను రుచిచూచి చివరకు సఫలీకృతమనోరథయై అతనిని అభ్యుద్ధరించిన వేంకటలక్ష్మి పవిత్రనామమును మనము వినియున్నాము.

మహాలక్ష్మమ్మ ౧౭౩౮-వ సంవత్సరమునను, వేంకటలక్ష్మి ౧౭౫౭-వ సంవత్సరమునను ఆంధ్రరాజపుత్రధాత్రిత్వమున దమపైఁబడిన మహాకార్యనిర్వహణమునకుఁ బూని విస్తృత కీర్తిని సముపార్జించినారు.

మన ప్రస్తుతకధకు నాయకురాలైన చెంగమలదాసు దాది మహాలక్ష్మమ్మ, వేంకటలక్ష్మలకంటె ప్రాచీనురాలు. ఆమె ౧౬౭౩-వ సంవత్సరమున తంజావురి ఆంధ్రరాజకుమారుని రహస్యరక్షణకుఁ బూనినది.

మానము కొఱకు, మాటవాసి కొఱకు తంజావురి కోటలో రాజగోపాలమ్మ రాణియుఁ, దక్కిన అవరోధజనమును సంఘమరణమున సమసిపోయినప్పుడు రాజవంశము నాఁటితోఁ దుదముట్టకుండుటకు రాజగోపాలమ్మ మనుమఁడు, మన్నారప్ప నాయని కొమారుఁడు నాలుగేండ్ల బాలకుఁ డొకఁడు మిగిలి యుండెను. ఆకుఱ్ఱవాని నామము చెంగమలదాసు.

విక్రాంతిసమయమున చెంగమలదాసును రహస్యముగాఁ గొనిపోయి కాలము కూడివచ్చువఱకు అతనిని రక్షించు మహాభారమును వహించినది యొక వనిత. ఆవనిత అతనిదాది.

మన్నారప్పనాయఁడు వచ్చి విజయరాఘవనాయనివారి ఆజ్ఞ రాణి రాజగోపాలమ్మకును, దక్కిన రాణివాసపు స్త్రీలకు విని పించెను. తోడనే ఆపడఁతు లెల్ల పరలోకప్రయాణసన్నాహములలోఁ బర్యాప్తలైరి.

అప్పుడు మన్నారప్పనాయనిఇల్లాలు నాలుగేండ్ల తన కుమారుని కడసారి ఎత్తి కఱవుతీర ముద్దాడినది; ఆబిడ్డకు స్తన్యమిచ్చి యింతకాలముగా సాఁకుచువచ్చిన దాదిని బిలచినది, ఇట్లు చెప్పినది.

"తాయీ! ఈ బిడ్డను ఇంతకాలము సాఁకుట ఒక లెక్కలోనిదికాదు. ఇఁకమీఁద సాఁకుటయే సాఁకుట. ప్రాజ్య

మైన తంజాపురినాయకరాజ్యమునకుఁ గష్టకాలము వచ్చినది. ఈ కోటలో నిప్పుడున్న ప్రతి ప్రాణియు మరణమును వరించు చున్నది. ఇఁక నీ వంశము నిర్వంశము కాకుండ నిలుపుటకుఁ గాను ఈ నా చిట్టితండ్రి రక్షితుఁడు కావలయును. కావున ఎవ రికిని దెలియకుండ అతిరహస్యముగ నీ బాలకుని నీకు అనువైన స్థలమునకుఁ గొనిపోయి పరిరక్షింపుము. ఈ కోటలోని ధన మును, ఈ రాణివాసపుస్త్రీల నగలును ఇక్కడ రహస్యముగ భూస్థాపితము చేయుచున్నాము.నాకన్నతండ్రి పెరిఁగి ప్రాజ్ఞుఁడైన పిదప ఈ తంజాపురిరాజ్యమును దిరిగి సంపాదించి కులదీప కుఁడు కాఁగలఁడు. ఈ సంకేతస్థలమున నిక్షిప్తమైయున్న ఈ అపారధనరాశిని అప్పుడతనికిఁ జూపుము. అంతవఱకు మీకు వలసియుండు ధనమునకుఁగాను నా మెడలోని ఈ మణి భూషణములను గొనిపోయి విక్రయించుకొనుము ఈబాలకుని రక్షించి ఈ వంశము నిర్వంశము కాకుండఁ జూడ వలసిన భార మిఁక నీది. నే నింకను జాగు సేయుటకు వీలులేదు. అప్పుడే అత్త గారు రాజగోపాలమ్మవారు పొడుచుకొని పరమపదమును బొంది నారు. మానభంగభయము నన్ను త్వరపెట్టుచున్నది. ఇఁక నా నాయనకుఁ దల్లియైన, తండ్రియైన నీవే.'

ఈమాటలు చెప్పుచు మన్నారప్పనాయనిముగుద తన బిడ్డను దాదిచేతుల కందిచ్చినది. పరిపాటిని బట్టి చెంగమల దాసు దాదిచేతులలోనికి ఉఱికినాఁడు. ఆనిముసమునఁ దన జీవనస్థితిలో సంఘటితమైన విపర్యాసము, పాపము, ఆబాలున కేమియుఁ దెలియదు కదా !

రాజస్త్రీ ఇచ్చిన మణిభూషణములను దాది భద్రప

అచు కొన్నది; పిల్లవానిని చంకలో పొందికగా నిముడ్చుకొన్నది. కోటవెలుపలికిఁ బోవుమార్గమును బట్టినది.

ఇంతలో అంతిపురమున మంచుకుండలకు అగ్నిస్పర్శ కాఁగా ఆభాగమంతయు మంటలతో నిండిపోయినది. అగుట శత్రువులు ఆదిక్కునకు రాలేదు. ఈయదనుననే దాది నేర్పుగా కోటదాఁటి బయటపడి 'బ్రతుకు, జీవుఁడా!' అనుకొని మిన్నందినది.

మిన్నుముట్టిన ఆ ఆనందములో ఆధాత్రికి దూరము, భారము కనిపించలేదు. బాలునితో ఆమె నేరుగా నాగపట్టణముపోయి చేరినది.

నాగపట్టణమున ఉచితజ్ఞుఁడు, రాజభక్తుఁడు నగు ఒక వైశ్య వర్తకుఁడు చెంగమలదాసునకు, అతనిదాదికి. ఆశ్రయ మిచ్చెను.

కేవలము ఆశ్రయ మిచ్చుటయే కాదు. వారికిఁగావలసిన సమస్తసదుపాయములను సమకూర్చి వారిని తనయింట అతి రహస్యముగఁ బరిరక్షించుచుండెను. చెంగమలదాసుపట్ల ఆవర్తకుఁడు వల్లమాలిన అభిమానముంచి అతనికిఁ జదువు, సాములు చెప్పించుటకుఁ జక్కని ఏర్పాటులుచేసెను.

కష్టకాలమునఁ దమ్ము ఇన్నివిధములఁ గనిపెట్టుచున్న వర్తకునిపట్ల దాదికి ఎనలేని కృతజ్ఞత కుదిరినది. కాఁగా ఆమె తఱచు ఆవర్తకునితో నొంటరిపాటున 'మా బాబు పెరిఁగి ప్రాజ్ఞుఁడై తాతతండ్రులు పాలించిన తంజాపురి ఆంధ్రనాయక రాజ్యమునకు ఏలికయై మీకు దళకర్త, ప్రధాని ఉద్యోగములు రెండును ఈయఁగలఁడు' అని అనుచుండునది.

ఇది యిట్లుండ తంజనగరము మధురవారి స్వాధీనమైన పిమ్మట రాజా చొక్కనాథనాయఁడు అక్కడ అళగరినాయఁడు అనువానిని రాజప్రతినిధిగా నియమించెను. అళగరినాయఁడు చొక్కనాథనాయనికి స్తన్యమిచ్చి సాఁకిన దాదికొడుకు.

ఆహా! కాలవైపరీత్యము! చొక్కనాథనాయనికిఁ బాలిచ్చి పెంచిన దాదికొడుకు అళగరినాయఁడు తంజాపురి దొర యయ్యెను. తంజాపురి దొరవంశమునఁబుట్టిన చెంగమలదాసు రాజ్యమును గోలుపోయి పాలిచ్చి పెంచిన దాది రక్షణలో అనువుకానిచోట అడఁగియుండెను.

ఇట్లు దాదికొడుకు దొరగా, దొరకొడుకు దాదిబిడ్డగాఁ బడి నిండువత్సరములు సాగిపోయినవి.

చెంగమలదాసు పితామహుఁడు విజయరాఘవనాయఁడు రాజ్యముచేయుచుండిన దినములలో అతనివద్ద రాయసము వెంకన్న అను నియోగిబ్రాహ్మణుఁడు కార్యకర్తగా నుండెను. వెంకన్న మంచితంత్రగొట్టు.

అతఁడు ఎటులనో నాగపట్టణమున చెంగమలదాసు ఉనికిని పసిపట్టినాఁడు. బయలుదేరివచ్చి రాజపుత్రరక్షకులైన దాదిని, వర్తకుని కలుసుకొన్నాఁడు; తిరిగి తంజాపురిరాజ్యము సంపాదించుటకు పన్నాగములు పన్నినాఁడు.

ఆపన్నుగడ ప్రయత్నములలో ఒకసంవత్సరము గడచిపోయినది. ఈలోఁగా వెంకన్న తంజనగరనాయకరాజసేవలోఁ జీము నెత్తురులు ధారవోసిన రెండువందలమంది వీరులను చెంగమలదాసు వద్దకుఁ జేర్చగలిగినాఁడు.

అప్పుడు అతఁడు దాదితో, వర్తకునితో నిట్లు ఆలోచనలు సాగించినాఁడు.

'దక్షిణాపథమున ప్రస్తుతము బీజపురపుసూల్తాను మొనగాఁడై ఉన్నాఁడు. మన మందఱమును బోయి అతని శరణు కోరుదము. మధురవారు మన తంజనగరరాజ్యము నెట్ల న్యాయముగ లాగుకొనినారో చెప్పుకొందము. అతని సాయమున తిరిగి తంజపురిరాజ్యమును మనము పొందుదము.'

వెంకన్న చెప్పిన ఈ ఆలోచన దాదికి నచ్చినది; వర్తకునకును నచ్చినది. తోడనేవారు బీజపురమునకుఁ బ్రయాణసన్నద్ధులైరి. అందుకు వలయు ధనమంతయు వర్తకుఁ డిచ్చెను.

చెంగమలదాసున కొకపాలకీ, వెంకన్న కొకపాలకి, దాదికి ఒకడోలీ ఏర్పఱుపఁబడెను. వీరితో వర్తకుఁడుకూడ నుండెను. వీరిని అందఱను రక్షించుటకు పదినుంది రౌతులు, నూటతొంబదిమంది కాలిబంటులు.

ఈసన్నాహములతో వారు ప్రయాణమై కొన్నిదినములకు బీజపురముచేరిరి.

అక్కడ వెంకన్న తనబుద్ధిబలమునంతను ఉపయోగించి కార్యస్థుల నందఱను దనకు సుముఖులనుగాఁ గావించుకొనెను. ఆకార్యస్థులు బీజపురపుసూల్తానుతో అనుకూలముగఁజెప్పిరి.

అప్పుడు సూల్తాను మహారాష్ట్రుఁడు తనవజీరు ఐన శహాజి కుమారుఁడు ఏకోజీనిపిలచి ఇట్లు చెప్పెను.

'ఏకోజీ! పంద్రెండు వేల గుఱ్ఱపుఫౌజును, అందుకుఁదగిన కాలిదళమును వెంటఁదీసికొని పొమ్ము. తంజావూరు సాధించి

ఆరాజ్యమున చెంగమలదాసుని స్థాపితుని గావించి తగిన బందో బస్తు చేసిరమ్ము.'

అందుమీఁద ఏకోజీ జైత్రయాత్రకు వెడలినాఁడు. వెంకన్న దారిచూపగా బీజపురసేనలువచ్చి తంజనగరమును ముట్టడించినవి.

అళగరినాయఁడు కొంతకాలము పోరి చూచినాఁడు, కాని దైవము తోడై రాలేదు. కాఁగా అతఁడు ఆలుబిడ్డలతోఁ బలాయనము చిత్తగించినాఁడు.

ఇఁక నేమున్నది? ఏనుఁగుమీఁది అంబారిలోఁ గూర్చుండఁబెట్టి చెంగమలదాసును సకలదళసమేతముగా తంజనగరపు కోటలోఁ బ్రవేశపెట్టిరి. పట్టాభిషేకమునకు ముహూర్తమును నిశ్చయించిరి. ఏకోజీ సమక్షమున చెంగమలదాసునకు తంజాపురికోటలో పట్టాభిషేకము నితాంతవైభవముతో జరిగినది.

పట్టాభిషేకానంతరము చెంగమలదాసు వారివారికిఁ దగినట్లు పారితోషికములు, వస్త్రములు, గంధపుష్పములు ఇచ్చి సత్కరించి సాగనంపెను.

ఆపిమ్మట అతఁడు నగరిలో దాదివద్దకు భోజనమునకు వెళ్ళెను.

జామా, తలపాగ, నడికట్టు, ఇజారు మున్నగు ముస్తాబులతో; పచ్చల పోగులు, వజ్రముల పతకము, వజ్రముల బాజిబందు, రత్నముల తోడాలు మున్నగు-ఆభరణములతో శృంగారించుకొని పుణ్యాజలములచేత మంత్రపూతముగా నభిషేకములు పొంది తంజాపురి ఆంధ్రనాయక రాజ్యమునకుఁ బట్టాభిషి

క్తుఁడై వచ్చిన ఆయువకుని తిలకించి దాది బ్రహ్మానంద మందినది.

ఇంతకాలముగాఁ దాను పడిన కష్టములన్నియు నేటికి గట్టెక్కినవి గదా అని ఆధాత్రి ఉత్సాహాతిరేకముతో చెంగమలదాసుతో నిట్లనినది.

"పదియేండ్లకుఁ బూర్వము నాలుగేండ్ల బాలుఁడవై యున్న నిన్ను ఈస్థలమునుండి అతిరహస్యముగ బయటికిఁ గొని పోయినప్పటి నా ఉద్విగ్నమనస్కతను ప్రస్తుతము నేను సూటిగ వివరింపఁజాలను. నీ మాతృదేవి యొక్కయుఁ, బితామహియొక్కయుఁ బవిత్రాత్మలు నేడిక్కడ వాయులీనములై యుండుచో వారి వంశాంకురమవైన నీవు వారి సింహాసనమునఁ దిరిగి యుపవిష్టుఁడవై నందుకు నిరతిశయానందమును బొందుచుండు ననుట సత్యము. నేను వహించిన బాధ్యతను ఈనాఁటికి జయప్రదముగ నిర్వహింపఁ గలిగితిని. నాహృదయభారము చాలవఱకుఁ దొలఁగిపోయినది. ఇఁక నా ఈ జీవితమున నిర్వహింపవలసిన పని యొక్కటే యున్నది. ఆపనిని నిర్వహించుటకుఁగూడ నిదియే మంచి సమయము. ఆనాఁడు జరిగిన ఘోరవీరరణములో స్త్రీ బాలసహితముగా నెల్లరు హత మగునప్పుడు అప్పటికిఁ గోటలో నిలవయున్న ద్రవ్యమంతయు ఇరువదిలక్షల వరహాలు, ఆరు లక్షల వరహాల విలువచేయు రత్నభూషణములును గొప్పగొప్ప బిందెలలో భద్రపఱచి ఇచ్చటి బిలములోనుంచి పైన గుండు రాళ్లు పేర్చిరి. ఇప్పుడు బ్రతికిఉన్నవారిలో ఆరహస్యము నాకుఁ దప్ప లాతివారికిఁ దెలియదు. నీ మాతృదేవి ఆ రహస్యమును నా చెవులయందు వైచి నీవు పెరిఁగి ప్రాజ్ఞుఁడవైన పిదప నీకుఁ

జెప్పుమన్నది. ఇప్పుడు దుర్గలక్ష్మి నీస్వాధీనమైనది. ఆధనలక్ష్మిని కూడఁ బొంది క్రొత్తగ దఖలుపడిన నీ యీ ప్రాక్తనరాజ్యమున నీ ఉనికి సుస్థిర మొనర్చుకొనుము. నీవు సింహాసన మెక్కుటతో నా బాధ్యతయంతయుఁ దీరినది; ఈ రహస్యమును నీకు నివేదించుటతో నాభారమంతయుఁ దిగినది.'

అసలే చెంగమలదాను కృతజ్ఞతాగుణబద్ధుఁడు. అందును దాది చెప్పిన ఈమాటలతో నతఁడు అవధిలేని కృతజ్ఞతా ప్రవాహమునఁ దేలియాడినాఁడు. అంతటి అపారధనరాశిని గురించిన రహస్యము తన కొక్కరుకకే తెలిసియున్నను ఆమె కొంచెముకూడ లోభగుణ మూనలేదు. సర్వము అతనికే అర్పించినది.

అప్పుడు చెంగమలదాను సేవకుల రప్పించి ఆమె ఆనవాలు చూపగా సంకేతస్థలమున రాళ్లు పెల్లగించి బిలము తెఱచి బిందెలతోనున్న అందలి ధనమును స్వాధీనము చేసికొనెను.

తనకు తంజాపురి రాజ్యము వచ్చుటకుఁ బ్రధానకారకుఁడైన బీజపుర సూల్తానున కతఁడు వెలలేని ధనరాశి కానుకగాఁ బంపెను. అతని కార్యకర్త, తంజాపురి యుద్ధవిజేత ఐన ఏకోజికిఁగూడ విశేషధనము బహుమానము చేసెను. ఆబహుమానము నందుకొని అతఁడు కుంభకోణమున విడిది దిగియుండెను.

ఆమీఁద కొద్దిదినములకు తంజాపురిలో దళకర్త, ప్రధాని ఉద్యోగము లెవ్వారి కిచ్చుట యను సమస్యవచ్చెను.

రాయసము వెంకన్న నియోగి నిర్వాహకుఁడై యింత కార్యము సాధించినవాఁడు గావున దళకర్త, ప్రధాని ఉద్యోగము లతని కిచ్చుట సమంజసమని కొందఱు ఆలోచన చెప్పిరి.

అందుమీఁద చెంగమలదాసు తన్ను చిన్నప్పటినుండి సాఁకిన దాదితో సలహాచేసినాఁడు. అప్పుడు దాది ఇట్లు చెప్పినది.

"ఆనాఁడు నిన్ను ఒడిలో నిడికొని దిక్కుతెలియక నాగ పట్టణము పోయి చేరితిని. అక్కడ సెట్టి మన కాశ్రయ మిచ్చి నాఁడు. అప్పుడు ఈ బిడ్డకు తంజాపురిరాజ్యము వచ్చినచో నత నికి దళకర్త, ప్రధాని పదవు లీయఁగలమని వాగ్దానము చేసి యున్నాను. మనకు సెట్టి పదిసంవత్సరములు అన్నమిచ్చి అరసి రక్షించినాఁడు. బిజాపురపు ప్రయాణమున కైన కర్చు అంతయు నతఁడే పెట్టుకున్నాఁడు. అంతియే కాదు. ఇంతకాలమును అతఁడు మనలను వెన్నంటి నీడవలె నుండుచున్నాఁడు. ఈ నాఁటి నీ ఔన్నత్యమునకు ఆ సెట్టి పెట్టినదే దీపము. కావున దళకర్త, ప్రధాని పదవులు రెండును వైశ్యున కీయవలసినదే. ఐతే రాయ సము వెంకన్నను విడనాడమని నేను చెప్పను. అతనికి సెట్టి కింద పేష్కారీ పదవి కాని, సీమ అమలు కాని ఈయనగును."

దాది వాదన చెంగమలదాసు వినినాఁడు. ఆమె మా టల యందలి ఔచిత్యమును అతఁడు ఆకళించినాఁడు. ఇంతకాల మును ఆమె స్వార్థమెఱుఁగక తన్ను సేవించినది. సెట్టియుఁదన్ను గురించి మిక్కిలి శ్రమపడినాఁడు. అగుట అతనిని గురించి ఆమె చెప్పినమాట సమాదరణీయమైనదని అతనికిఁ దోఁచినది.

వెంకన్న దరిమిలా వచ్చినవాఁడు. కావున ముందు సెట్టికిఁ, దరువాత వెంకన్నకు మర్యాద చేయుట సముచితము. ఇట్లని చెంగమలదాసు నిశ్చయించినాఁడు. నిశ్చయించి యథా సమయమున అందుకుఁ గావలసిన వస్త్రభూషణములు, తాంబూల గంధ పుష్పాదులు సమకూర్చినాఁడు. ఏనుఁగు హౌదా; నగారా, నౌబత్తు మున్నగు వాద్యములను నగరివాకిట సంసిద్ధపఱచినాఁడు.

పిమ్మట సెట్టిని ఆహ్వానించి దళకర్త, ప్రధాని పదవుల కద్దిష్టమైన ఉంగరము అతనివ్రేలికిఁ దొడిగి, ఏనుఁగు హౌదాలోఁ గూర్చుండఁబెట్టి ఊరేగింపఁజేసెను.

ఇది వెంకన్నకు నచ్చలేదు. తనకు రావలసిన ఉద్యోగములు సెట్టికిఁ జేరినందుకు అతఁడు ఈసుపూనినాఁడు. కాఁగా పోయి కుంభకోణములోనున్న ఏకోజీతో మంతనము లాడినాఁడు; పట్టు బలవంతముమీఁద ఏకోజీని తంజాపురిపయిఁ గత్తిదూయున ట్లొడఁబఱచినాఁడు.

ఆమీఁద నతఁడు చెంగమలదాసు హితమును గోరువానివలె నతనికి జాబొకటి వ్రాసి పంపినాఁడు. 'ఏకోజీ మీ మీఁద మండిపడుచున్నాఁడు. ఈ ఉదుటున అతని ఎదుట పడుచో నిఁక మీకుఁ బ్రాణములు తక్కువు. కావున ప్రస్తుతము తమరు తంజనగరము కోటను వీడి పెడఁదొలఁగి పొండు. ఈ వేళకుమాత్రము తప్పి తొలఁగి యుండినచో నతనికి నచ్చచెప్పి మీ రాజ్యము మీకుఁ దిరిగి యిప్పించఁగలను. తడఫుల బట్టి మీ వంశమును సేవించుచున్న రాయసము వంశమునకుఁ జెందినవాఁడను కాబట్టి

మీక్షేమముకోరి మీకు ఈ ఉదంతము ముందుగాఁదెలిపినాను: ఆపైన మీ యిష్టము.'

ఈ ఉత్తరమునందలి కుటిలసంకల్పవాసన చెంగమల దాసు పసిపట్టలేక పోయినాఁడు. పదునాలుగేండ్ల బాలుఁడు కావున అతఁడు పసిపట్టలేక పోయినాఁ డనుకొందము.

పెద్దవాఁడైన సెట్టి బుద్ధియు నామాత్రపుదే యయ్యెను. కోటవిడిచి పోవుటయే ఉత్తమ మని ఆకోమటిమంత్రి రాజుకు ఊఁదర ఎత్తించెను.

చేయునదిలేక ఆరాత్రికి రాత్రి చెంగమలదాసు మూఁడు పల్లకులతో, దాదితో, సెట్టితో, వేయిమంది నమ్మిన సేవకు లతో, కొంత రొక్కముతో, కొన్ని నగలతో, కొన్ని గుఱ్ఱము లతోఁ గోటవిడిచి అయలూరికిఁ బోయినాఁడు.

ఈసారి ఏవిషపు గడియయందు అతఁడు ఆకోటను విడి చెనో కాని తిరిగి రాలేదు.

అతఁడు విడిచిపోయిన కోటలో ఏకోజి దళసమేతముగఁ బ్రవేశించినాఁడు. అందుతో తంజాపురి ఆంధ్రనాయక రాజ్య మస్తమించినది; తంజాపురి రాజ్యము మహారాష్ట్రుల పాలఁ బడినది.

ఈసారి ఐనను వెంకన్నకు దళకర్త, ప్రధానిపదవులు దక్కలేదు. పని తీరిన వెంటనే ఏకోజీ ఈ తంత్రగొట్టును దరికిఁ జేరనీయక తఱిమి కొట్టినాఁడు.

ఐతే ఈసందర్భమున ఆంధ్రనాయకరాజ్యాస్తమయము నకు వెంకన్న, చెంగమలదాసుదాది వీరిలో ఎవరు కారణమను ప్రశ్నము పొడసూపుట సహజము.

ఈ ప్రశ్నమునకు సమాధానముగా తంజావురి ఆంధ్ర నాయకరాజ్య వినాశనమునకు వెంకన్నయే కారణమని ప్రతి వారును చెప్పఁగలరు.

మొదటినుండియు నతని పరిశ్రమమంతయు స్వార్థము కోసమే నడచినది. స్వార్థమునకు భంగము వచ్చుటతోడనే ఆనియోగి తాను కూడఁదీసిన రాజ్యమును తానే కూలఁ ద్రోసినాఁడు.

దాది విషయమున వరిముల్లు వాసియైనను స్వార్థచింత లేదు. తనకడుపు చింపుకొని చెంగమలదాసుని అందు భద్ర పఱచి పది నిండారుసంవత్సరములు ఆమె కాలము వెళ్ళఁబుచ్చి నది. కష్టకాలమున తమకు ఆశ్రయమిచ్చిన వైశ్యునిపట్ల నిండు కృతజ్ఞతతో నిలఁబడినది. అతనికి దళకర్త, ప్రధానిపదవులు వాగ్దానముచేసినది.

తొమ్మిది సంవత్సరములు దాసు, దాది అజ్ఞాతవాసా యాస మనుభవించిన మీఁదఁగాని రాయసము వెంకన్న రంగముమీఁదికి రాలేదు. ఈలోగానే ఆమె ఆపదవులు రెండు సెట్టికిఁ గరారు చేసినది.

వెంకన్ననయినను త్రోసి రాజనమని ఆమె చెప్పలేదు. దళకర్త, ప్రధాని పదవుల తరువాత బేరొక్కటఁదగిన పేష్కారి ఉద్యోగముకాని, సీమ అమలుకాని అతని కిమ్మని ఆమె చెప్పనే చెప్పినది.

అసూయాపిశాచావిష్టుఁడైన వెంకన్నకు ఈపదవులు కొంచెపాటివి ఐనవి. కాఁగా అతఁడు ద్రోహచింతనుఁడు, స్వార్థ పరుఁడు ఐనాఁడు. అతని ద్రోహచింతయే, అతని స్వార్థ

పరతయే ఈరెండే ఆంధ్రనాయకరాజ్యవినాశనమునకు మూల కందములైనవి.

దాదివద్ద ఇట్టి ద్రోహచింత, స్వార్థపరత మందునకైన కానరావు. నిగూఢవిత్తము విషయము ఆమె కొక్కర్తుకయే తెలియును. ఆఅవకాశమును దొరకపుచ్చుకుని ఆ అపారధనము కొఱకు ఆమె కక్కుర్తిపడలేదు. ఎట్టి దాఁపఱికము లేకుండ దానిసంగతి ఆమె చెంగమలదాసునకుఁ జెప్పివైచినది.

ఆమె ఎంతసేపును తాను మన్నారప్పనాయనిమగువకుఁ జేసిన వాగ్దానమును, నాగపట్టణపు వైశ్యునకిచ్చిన కరారును నిర్వహించుకొనుటలోనే శ్రద్ధధాన ఐనది.

తంజాపురి రాజస్త్రీలు అలనాఁడు మాటవాసి కొఱకే పట్టుపట్టినారు. తంజాపురి రాజపుత్రధాత్రి ఈనాఁడు మాటవాసి కొఱకే పట్టుపట్టినది. రెండుసారులును ఆపట్టుపంతములు దుఃఖ పర్యవసితములే ఐనవి.

నాలుగేండ్ల శిశుప్రాయమునను, పదునాలుగేండ్ల బాల ప్రాయమునను చెంగమలదాసు తంజాపురి కోటను వీడిపోవు నపుడు దాది ఆతనిని వెన్నంటియుండినది. తలిదండ్రుల గుఱు తెఱుఁగని ఆబాలుని అన్నివిధముల అరసి రక్షించినది; అన్ని విధముల అతని క్షేమాభివృద్ధులకు శ్రమించినది.

ఇంతకును కాలము కలసిరాలేదు. ఐతే చేపట్టిన కార్య ములో చెంగమలదాసుదాది బుద్ధిపూర్వకముగఁ జేసిన లోప మేమియులేదు. స్వార్థమెఱుఁగని ఆమె ప్రభుభక్తి ప్రశంసనీయ మైనది.

౪

మంగమ్మ

స్వభాష, స్వజనము, స్వదేశము అయినప్పుడే అబల యొకతె రాజ్యలాంఛనములు వహించి భూమిని శాసించుట బహుకష్టము,

అట్టిచో పరభాష, పరజనము, పరదేశము అయినప్పు డట్టిపని దుర్ఘటమని వేఱె వచింప నవసరము లేదు.

దుర్ఘటమైనను అట్టిచోట రాజ్యమును ఆలించి పాలించి తాము పుట్టిన జాతికిఁ బేరుపెంపులు వెలయించిన రమణీమణు లొకరిద్దఱు ఆంధ్రజాతియందు జనించిరి. అట్టివారిలో మంగమ్మ యొకతె.

మంగమ్మ దళవాయి లింగమనాయకుని కూఁతురు. లింగమనాయకుఁడు చంద్రగిరినివాసుఁడు. ఇతఁడు తన కొమార్తెను మధురనాయకరాజైన చొక్కనాథనాయని కిచ్చి క్రీస్తుశకము ౧౬౬౨-వ సంవత్సరమున వివాహము చేసెను.

మధురనాయకరాజులు ఆంధ్రులు. ఆంధ్రభోజుఁడగు కృష్ణదేవరాయల కాలమునుండియు మధురనాయకరాజ్యమును ఆంధ్రులే పాలించుచువచ్చిరి.

మంగమ్మ పెనిమిటియైన చొక్కనాథనాయఁడు క్రీస్తుశకము ౧౬౫౯-వ సంవత్సరమున మధురనాయక రాజ్యసింహాసన మధిరోహించెను. ఇరువదిమూఁడు వర్షములు రాజ్యపాల

నముచేసి యాతఁడు ౧౬౮౨-వ సంవత్సరమునఁ బరమప దించెను.

ఆదినములలో సహగమనదురాచారము చాల ప్రబలి యుండెను. అయినను మంగమ్మ పతిమరణానంతరము సహగమనముచేయుట కొడఁబడలేదు. ఆచారఛాందసులగు ప్రజలేమైన ననుకొందురుగాక! ఆమె చచ్చినవారితోఁ జచ్చుట కొప్పుకొనలేదు.

ఆదినములలో సహగమన మొక సదాచారముగఁ బాటింపఁబడుచుండెను. దానిని ప్రతిఘటించువారే లేకుండిరి. మనోద్రఢిమగల రమణీమణి యగుటచేతనే మంగమ్మ అట్టి దినములలోఁ బ్రజాభిప్రాయమును తృణీకరింపఁగల్గినది.

ఏఘోరదురాచారమును బ్రజాహితవాదులైన బ్రిటీషు గవర్నమెంటువారు సయితము ౧౮౩౦-వ సంవత్సరమువఱకుఁ బ్రతిఘటింపఁ దలపెట్టకుండిరో అట్టి ఘోరదురాచారమును ౧౬౮౨-వ సంవత్సరముననే మంగమ్మ ప్రతిఘటించి నిలిచినది.

ఇది ఆంధ్రరమణుల సంఘదురాచారతిరస్కారప్రియత్వమును లోకమునకు వెల్లడించు గొప్పవిషయము.

చొక్కనాథనాయని అనంతర మాతని కుమారుఁడు రంగకృష్ణముత్తువీరప్పనాయఁడు రాజ్యభారము వహించెను. కాని ఇతఁడు చిరకాలము రాజ్యపాలన మొనర్చుటకు నోఁచుకొనలేదు. పూర్తిగ నేడేండ్లైన బ్రజాపాలన మొనర్చెనో లేదో ౧౬౮౯-వ సంవత్సరమున వీరప్పనాయఁడు స్ఫోటకమువలనఁ జనిపోయెను.

ఇతఁడు మరణించుసరికి తని భార్య ముత్తమ్మ నెలలు నిండిన చూలాలు. పతిమరణమున ముత్తమ్మకుఁ గలిగిన విచారమునకు మేర లేదు. ఓపలేనిదాననని యైన నాలోచింపక ఆమె పతితో సహగమనముచేయ సంసిద్ధపడెను.

సహగమనము దురాచారమని దానికిఁ బ్రతిఘటించి నిలచిన మంగమ్మ తన కోడలిని- అందును నెలలు నిండిన చూలాలిని- సహగమనము చేయనిచ్చునా !

సహగమన మొనర్ప ముత్తమ్మకు ఎంతటి దృఢకాంక్షయైన నున్నది. కాని అట్టి దృఢకాంక్ష కామె నిండు చూలాలితనము తీరని ప్రతిబంధమైనది.

ఏమైననేమి? తుదకు ముత్తమ్మ అత్తమాటలకుఁ జెవియొగ్గి అప్పటికిఁ దన ప్రయత్నమును మానుకొనక తప్పినది కాదు.

కొన్ని దినములకు ముత్తమ్మ మగశిశువును గనినది. పిమ్మట నామె తన అత్తయగు మంగమ్మ చెప్పిన హితవచనములనైనఁ బాటింపక సహగమనము చేసినది.

రంగకృష్ణముత్తువీరప్పనాయని కుమారుఁడు నాయనమ్మ చేతులలోఁ బెరుఁగుచుండెను. ఆతనికి విజయరంగచొక్కనాథుఁడని నామకరణముచేసిరి. అతఁడు మూఁడుమాసముల శిశువై యుండఁగా సింహాసన మెక్కించి సమస్తరాజ్యకార్యములును మనుమనిపేర మంగమ్మయే నిర్వహించుచుండెను.

మంగమ్మ రాజ్యకార్యముల నన్నిటిని గుర్తెఱిఁగిన ప్రాజ్ఞురాలు. కావుననే మధురనాయకరాజ్యము ఆమె ఏలుబడిలో జయప్రదముగ సాగినది. రాజ్యఖలీనమును ఆమె బహు జాగ్ర

త్తతోఁ బట్టినది. బహుపర్యాయము లామె యుద్ధయాత్రలు సాగింపవలసి వచ్చినను మొత్తముమీఁద ఆమె రాజ్యకాలము శాంతియుతముగ, జయప్రదముగ జరిగిపోయినది.

మంగమ్మ రాజ్యకార్యనిర్వహణభారమును బూనుసరికి మొగలు చక్రవర్తి ఔరంగజేబు దక్షిణభారతదేశమున దన నిరంకుశాధికారమును చెలాయించి ద్రవిడదేశముపై ఎత్తి వెళ్లు యోచనలలోనుండెను.

ఈ సంగతిసందర్భములను దీర్ఘదర్శినియగు మంగమ్మ బాగుగ యోజించినది. మొగలాయి మహాసామ్రాజ్యమునకు నియంతమైన ఔరంగజేబు అపారసేనాబలముతో మధుర నాయకరాజ్యమువంటి చిన్నరాజ్యమున కధికారిణియైనఁ దా నెదిరించి పోరుట రాజనీతికాదని ఆమె నిజ మారసినది.

ఇప్పుడు మంగమ్మను విపరిస్థితులైతే ఎదుర్కొనెనో ఒక శతాబ్దికి బూర్వము గోండు సంస్థానాధీశురాలైన దుర్గావతినిగూడ నట్టి పరిస్థితులే యెదుర్కొనెను.

అపారబలసమేతుఁడైన ఔరంగజేబు మంగమ్మపై నిప్పు డెట్లు కత్తిదూసెనో అపారబలసమేతుఁడైన అక్బరు దుర్గావతిపై నప్పు డట్లు కత్తిదూసెను.

కాని అప్పుడు దుర్గావతి యొక విధముగాఁ బ్రవర్తించెను; ఇప్పుడు మంగమ్మ మఱియొకవిధముగాఁ బ్రవర్తించెను.

దుర్గావతికిని, మంగమ్మకును ఎంతేని తేడాగలదు ప్రవృత్తియందు.

దుర్గావతి రాజనీతి ఒల్లని వీరాంగన; సమయజ్ఞతలేని సాహసికురాలు. మంగమ్మ అట్లుఁగాదు. ఆమె రాజనీతియం

దుండు తికమకల నెఱిఁగిన ప్రౌఢాంగన ; కాలానుగుణ్యాత్వము పాటించు ప్రాజ్ఞురాలు.

ఒకచోట వెనుక ముందు లరయని వెఱ్ఱిచొఱవ; రాష్ట్ర రక్ష నేమరిన వీరావేశము ; దలముతప్పిన దేశాభిమానము. మఱియొకచోట పౌర్వాపర్యములఁ బరామర్శించు ప్రాజ్ఞత ; లాభనష్టములఁ దులఁదూఁచి లెక్కించు కార్యజ్ఞత; ఏకతాన మైన రాష్ట్రరక్షాహితబుద్ధి.

అగుటచే దుర్గావతి తనఅల్పసైన్యమును అక్బరుని అపారసేనాబలముతో నెదుర్కొని పోరి ప్రాణములను, సంస్థానమును గోల్పోయెను. మంగమ్మ అట్లుగాక ఔరంగజేబునకు లోబడి మధుర ఆంధ్రనాయకరాజ్యమును నిలబెట్టినది.

సమయజ్ఞత పాటించి మంగమ్మ అట్లు చేయకుండినచో మధుర ఆంధ్రనాయక రాజ్యము చారిత్రక ప్రపంచమునుండి నాఁడే తుడిచివేయఁబడియుండును. లేదా తోడి తంజావూరి ఆంధ్రనాయకరాజ్యమునకువలెనే ఇదికూడఁ దెనుఁగువారిచేతు లనుండి జారిపోయియైనఉండును.

మంగమ్మ రాజనీతివలనఁ, బ్రజ్ఞాదక్షతవలన మధుర నాయకరాజ్యము మఱియొక అర్ధశతాబ్ది అవిచ్ఛిన్నముగఁ దెనుఁగువారి అధికారముక్రింద కొనసాగినది.

ఔరంగజేబుసేనానియైన జులిఫికారుఖాను ౧౬౯౩-వ సంవత్సరమున జింజికోట ముట్టడించుచుఁ గొంతసైన్యమును దక్షిణమునకుఁ బంపెను.

అప్పుడు తంజావూరి మహారాష్ట్రప్రభువు షహాజీ దోసిలి యొగ్గి మొగలులకుఁ గప్పము కట్టుటకు అచ్చుకొనెను.

మైసూరురాజగు చిక్కదేవరాయలు మొగలులతో సంధిచేసికొని వారి సాహాయ్యసంరక్షణములక్రింద తన రాజ్యమును విస్తరింప నుద్యమించెను.

తోడిరాజు లిట్లు చేసినతోడనే మధురనాయకరాజ్యము నేలుచుండిన మంగమ్మకూడ నిష్టమున్నను, లేకున్నను మొగలులకు లోబడక తప్పినదికాదు. పొరుగుననున్న మైసూరు తంజావూరు రాజులు తలయొగ్గుచుండ నామె యొక్కతెయు మొగలులను ప్రతిఘటించి సముద్రమధుబిందువగుట రాజనీతియగునా?

మొగలు సామ్రాజ్యముతోఁ దన కిట్లు కలిగిన సంబంధము మంగమ్మ తనరాజ్యోపయోగమునకై వినియోగించెను. ౧౬౯౭-వ సంవత్సరమున జులిఫికారుఖాను తిరిగి దక్షిణమునకు వచ్చినప్పు డామె యాతనికి విలువయైన కానుకల నిచ్చి యాతని తోడ్పాటున ఇదివఱకు తంజావూరురాజు తనరాజ్యమునుండి చీలఁదీసికొనిపోయిన కొన్ని ప్రదేశములను మఱలఁ దనరాజ్యమునఁ గలుపుకొనెను.

౧౭౦౨-వ సంవత్సరమున మంగమ్మ దాదుఖాను అను మఱియొక మొగిలు సేనానికిఁ బ్రార్థనాపూర్వక మగు నొక లేఖ పంపెను.

మొగలులకు సామంతుఁడై ఉదయారుపాళెయమును పాలించుచున్నవాఁడు విక్రమించి మంగమ్మరాజ్యములోని కొన్ని పట్టణములను ఆక్రమించుకొనెను. ఉదయారుపాళెమురాజు చేసిన అక్రమము తొలఁగించి తన రాష్ట్రమునకు సదుపాయము

చేయుమని మంగమ్మ దాదుఖానుని లేఖాముఖమున వినయముగ వేఁడెను.

ఆలేఖతో మంగమ్మ ఔరంగజీబునకుఁ బంపుటకుఁగొన్ని, దాదుఖానునకుఁగొన్ని, దివానునకుఁగొన్ని కానుకలను బంపెను. అందు ఔరంగజీబునకుఁ బంపినవానిలో వెలగల నగలు, మణులు నుండెను. దాదుఖానున కిరువదివేలును, దివానునకుఁ బది వేలును వెండిరూక లందు గలవు.

దాదుఖాను వానిని అందుకొని తాను స్వయముగా సహాయార్థము రాజాలనందులకుఁ జింతించుచుఁ గొంతమంది సైనికులనుబంపెను. ఈ విషయమును గమనించితిమేని మంగమ్మ మొగలుసామ్రాజ్యబాంధవ్యమును మధురనాయకరాజ్యాభివృద్ధికి ఎట్లుపయోగించినదో సువ్యక్తమగును.

మొదట ధనమును, పిమ్మట భూమిని, తుదకు జీవితమును హరించి దక్షిణాపథరాజ్యములను రూపుమాపవలయునని ఔరంగజీబు ఉద్దేశించినట్లు మనూసి అను ఆనాఁటి చరిత్రకారుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు.

ఔరంగజీబుయొక్క ఈ ఉద్దేశ్యమునకు మంగమ్మ అవలంబించిన పద్ధతి యడ్డుతగిలినది.

మంగమ్మ యే యెండకా గొడుగు ఎత్తినది. మొగలు సేనానులకు లంచములు గ్రుమ్మరించినది. తనరాజ్యమును నిర్మూలింప వలసిన మొగలు సైనికులను ఆమె యుక్తిచాతుర్యముచే మధుర రాజ్యక్షేమాభివృద్ధికి వినియోగింపఁగల్గినది.

మొగలు సామ్రాజ్యముతో మంగమ్మ ఇట్లు రాచకార్యములఁ జక్కఁబెట్టుకొనుచుండఁగా మైసూరు ప్రభువు

చిక్కదేవరాయలు పరభూముల నాక్రమించు పనిలో పర్యాప్తుఁడై యుండెను.

౧౬౭౦-వ సంవత్సరమునాఁటికే అతఁడు కావేరినది వఱకుఁగల బారమహాలు, సేలము భాగములను జయించెను. అటు పిమ్మట బెడనూరులో విశేషభాగము లోఁగొనెను. ౧౬౭౪-వ సంవత్సరమున జరిగిన సంధిలో చిక్కదేవరాయ లంతవఱకు జయించిన భూభాగములన్నియు మైసూరురాజ్యమునఁ జేర్చికొనుటకు నిర్ధారణ యయ్యెను.

పిమ్మట చిక్కదేవరాయలు తన సేనలను మధురపై మరలించెను. ఔరంగజీబు ఈసమయమున మహారాష్ట్రులతో దండాగొండి పడుచుండెను. అగుటచే మధుర రాజ్యమునకు సాహాయ్యముచేయుటకుఁగాని చిక్కదేవరాయని శిక్షించుటకుఁగాని ఆతనికి సావకాశము లేకపోయినది.

సమయము కనిపెట్టి చిక్కదేవరాయలు సేలము, కోయంబత్తూరులపై ఎత్తివెళ్ళి అచ్చటి స్థానికప్రభువుల జయించి వారిని తనకు సామంతులుగాఁ జేసికొనెను; తన దళవాయి కుమారయ్యను మధురరాజ్యములోని తిరుచునాపల్లిని ముట్టడించుటకుఁ బంపెను.

తిరుచునాపల్లి పట్టుకొనికాని తిరిగి మైసూరునకుఁ బోనని కుమారయ్య ఒట్టుపెట్టుకొనెను. కాని హఠాత్తుగ మహారాష్ట్రులు మైసూరుపైఁ బడుటచే కుమారయ్య ఒట్టుతీసి గట్టునబెట్టి తిరుచునాపల్లి వీడి స్వరాష్ట్రరక్షణార్థము తిరుగుమొగము పట్టవలసి వచ్చెను. తిరిగి పోయినవారు పోఁగా మిగిలిన మైసూరు సైనికులను మంగమ్మ అతిసులభముగ ఓడించెను.

మైసూరుసైనికుల పీడ వదలించుకొనిన వెంటనే ఆమె తిరువాన్కూరుపై ఎత్తి వెళ్ళవలసివచ్చెను.

౧౬౭౩-వ సంవత్సరము మొదలు ౧౬౮౯-వ సంవత్సరమువఱకు మధురపాలించిన తిరుమల నాయకుఁడు విక్రమించి తిరువాన్కూరుపై దండయాత్ర సాగించెను. అప్పటి తిరువాన్కూరు ప్రభువు భయపడి తిరుమలశౌరికిఁ గప్పముకట్టుట కచ్చుకొనెను. తిరుమలశౌరికిఁ గొంతకాలము తరువాత మధుర పాలించిన చొక్కనాధనాయని కాలమున రాజ్యమునందు కల్గిన అశాంతి అవకాశముగఁ దీసికొని తనరాజధానియందు సేనల వృద్ధిపఱచుకొని తిరువాన్కూరురాజు మధురపైఁ దిరుగఁబడుటకు వేచియుండెను.

అయినను చొక్కనాధనాయని పుత్రుఁడు రంగముత్తు వీరప్పనాయకుఁడు మధుర నేలుచుండగా అప్పుడు తిరువాన్కూరు పాలించుచుండిన ఉమ్మాయమ్మరాణి (౧౬౭౭-౧౬౮౪) తిరువల్వేణి పురమునకు స్వయముగ వచ్చి వీరప్పనాయకునకు వెలలేని కానుకల నిచ్చి దాసోహమన్నది.

౧౬౮౪-వ సంవత్సరమున రవివర్మయనువాఁడు తిరువాన్కూరున కేలిక యయ్యెను. ౧౬౮౯-వ సంవత్సరమునుండి మంగమ్మ మధురరాజ్యవ్యవహారములను జక్కఁ బెట్ట మొదలిడెను. తోడనే రవివర్మ కప్పముకట్టుట మానెను.

అగుటచే మంగమ్మ రవివర్మపైఁ గత్తిదూయవలసి వచ్చెను. తిరువాన్కూరు రాజ్యమునుండి కప్పము వసూలు చేయుటకు ప్రతి సంవత్సరము మంగమ్మ సేనలను బంపుచుండెను.

తనపై నిట్లు ఏఁటేట ఎత్తివచ్చుచున్న మధురసేనలకు రవివర్మ ఎదురొడ్డలేకపోవుచుండెను.

ఇట్టి పరరాజపీడయే గాక రవివర్మను నిజమంత్రులపీడ కూడ వేధించుచుండెను. రాజకీయవ్యవహారముల నన్నిటిని తమ పిడికిళ్ళయందు చిక్కఁబట్టి మంత్రులు అతడు పెదవి మెద పెనేని తిరుగఁబడుటకు సిద్ధముగ నుండిరి. ప్రతిఘటించువారు లేక మధురసైనికులు తిరువాన్కూరుదేశమును తమ ఇష్టము వచ్చినట్లు దోఁచుకొని యింటికి వచ్చుచుండిరి. ఏఁటేట ఇది యొక మామూలై పోయెను.

తమ రాజ్య ముఖద్వారముననున్న ఆరంబొలి కనుమను పరిరక్షించుకొనఁ గల్గియుండిరేని తిరువాన్కూరున కిట్టి దోఁపిడులు ప్రతివత్సరము లేకుండియుండును. కాని ఆరాజ్యమున మెండుకొనియున్న అంతఃకలహము లా యారంబొలికనుమను పరిరక్షించుటకు వీలులేకుండ చేసినవి. చేయునదిలేక తిరువాన్కూరు ప్రజ లిట్లే బాధపడుచుండిరి.

ఇట్లుండగా ౧౬౯౭-వ సంవత్సరమున రవివర్మ ఒకయుక్తి పన్నెను. అతనికి ఇంటియందు మంత్రులపీడ- బయట మధుర సైనికుల పీడ. ఉపాయశాలియగు రవివర్మ ఈ రెండు పీడలను ఒక్కదెబ్బతో వదల్చుకొనుటకు ఊహచేసెను.

కప్పము రాఁబట్టుటకై మామూలు ప్రకారము మధుర సైనికులు ౧౬౯౭-వ సంవత్సరమున తిరువాన్కూరుపై నెత్తి వెళ్ళిరి. వారిని యెదిరించువారే లేకపోయిరి. నేరుగా వారు రాజధానీనగరమగు కోర్కులమువఱకుఁ బోయిరి.

అప్పుడు రవివర్మ బహుప్రమాదకరమైన ఒక పద్ధతి నవలంబించెను. మధురసైనికులతో నాతఁడు సంధి చేసికొనెను. మంత్రులను నిర్మూలించుటలోఁ దోడువచ్చెరేని వారికిఁ తన రాజ్యమునఁ గొంతభాగమును, కోర్కులము నగరమును ఇచ్చుటకు రవివర్మ ఒడంబడిక నడపెను.

ఆ ప్రకారమే యాతఁడు దుర్గమును మధురసైనికులఁ జేతులలోఁ బెట్టెను. వారి సాయమున మంత్రులలోఁ గొందఱిని తుదముట్టించెను. కొందఱు సచివులు పలాయనము చిత్తగించిరి. మఱికొందఱు విశేషధనము అపరాధముగ నిచ్చి ప్రాణములు దక్కించుకొనిరి.

మంత్రులపీడ ఇట్లు వదలినది. కాని రవివర్మకు సంతోషమేమియు లేదు. ఆతని రాజ్యమందలి ప్రధానదుర్గము మధురవారిచేతులలో నుండెను. అతని ప్రాణములు, అతని రాజ్యము, అతని సర్వస్వమును వారి యధీనమున నుండెను.

అయినను రవివర్మ చలింపలేదు. తెగువఁదెచ్చుకొని ఆతడు మధురసైనికులున్న దుర్గమును హఠాత్తుగ ముట్టడించెను. అదరిపాటున పైబడిన రవివర్మధాటికి మధురసైనికులలజడి నొందిరి. ప్రాణములపై ఆశపుట్టి వారు పలాయనము చిత్తగించిరి. వెన్నంటి తఱిమి వారిని రవివర్మ చిత్రవధ కావించెను. మధురసేన పూర్తిగ నశించెను.

ఈవిషాదవృత్తాంతమును ఇంటికిఁ జేరవేయుటకు మాత్రము కొద్దిమంది ప్రాణములతో బయటపడిరి.

మంగమ్మ ఇది వినెను. రవివర్మను తగినవిధమున శిక్షించినఁగాని నిద్రింపరాదని ఆమె శపథము పట్టెను.

౧౬౯౭-వ సంవత్సరమున తన దళవాయి నరసప్పయ్యకు ఆమె విశేషసైన్యము తోడిచ్చి తిరువాన్కూరుపైఁ బంపెను. నరసప్పయ్య గొప్ప యుద్ధముచేసి రవివర్మ నోడించెను. మధుర దళవాయి చెప్పిన సంధిషరతుల కాతఁడు అంగీకరించెను. బాకీ యున్న కప్పము అణాపైసలతో నిచ్చివేసెను; అమూల్యము లగు నాభరణముల నెన్నిటినో అపరాధముగ సమర్పించెను. దళవాయి నరసప్పయ్య తిరువాన్కూరునందు పట్టుకొనిన ఫిరంగులు మధుర, తిరుచునాపల్లి కోట బురుజులపై విలసిల్లి మంగమ్మ జయమునకు సాక్ష్యమిచ్చుచుండెను.

తిరువాన్కూరు రాజుతో యుద్ధము ముగిసినదో లేదో ఇంతలో మంగమ్మ తంజావూరు ప్రభువుతోఁ దలపడవలసి వచ్చెను.

తంజావూరి మహారాష్ట్ర ప్రభువు షహాజీ మొదటినుండియు మంగమ్మతో వైరమూని కలహమునకుఁ గాలు ద్రవ్వుచుండెను. మొగలు సైనికుల సాహాయ్యమున నాతనిని శిక్షింపవలయునని ఆమె ఊహ. కాని అట్టి సాహాయ్యము సమయమున కందకుండెను.

షహాజీ ఇదికనిపెట్టి మధురరాజ్యములోని కొన్ని పట్టణములఁ బట్టుకొని సరిహద్దు ప్రదేశములను దోఁచుకొనుచుండెను.

మొక్కవోని రాష్ట్రరక్షాహితబుద్ధిగల మంగమ్మ యిది చూచి సహింపలేకపోయినది. ౧౭౦౦-వ సంవత్సరమున ఆమె తన దళవాయి నరసప్పయ్యను తంజావూరు మీఁదికిఁ బంపెను. తంజావూరు సేనలు మధురరాజ్యమున దోఁపిడి చేయకుండ

నాపుటకుఁ గాలిరూనునది ఉత్తరభాగమున మధుర దళవాయి దండు విడిసెను.

కాని అతఁడు తంజావూరి యశ్వసైనికులఁ జాకచక్యమును, ధాటిని అరికట్టలేకపోయెను. దండు విడిసి ఒక చోట నుండుటకంటె తంజావూరిసేనల వెనుఁదగిలి యుద్ధకథనము నడుపుటయే మధురరక్షణమున కిఁక మంచి పద్ధతి అని నరసప్పయ్య నిశ్చయించెను.

అగుటచే నాతఁడు రెండవకంటివానికిఁదెలియకుండ నదిని దాఁటి తంజావూరి రాజ్యముపైఁబడి కొల్లపెట్ట ప్రారంభించెను.

ఇందుతో తంజావూరి సైనికులకు దిగులుపుట్టెను. వారికిఁ గాలుసేయి ఆడని కంగారుగల్గెను. అట్టి కంగారులో వారు రాజధానీనగరరక్షణమును ఏమరి నదినిఁదాటి ఒక్కపెట్టున మధుర దళవాయిపైఁ బడుటకు నూహచేసిరి.

అప్పుడు నది నిండువఱదకుఁబొంగి గట్లొరసి శరవేగమును మించి పాఱుచుండెను. తంజావురివారి పక్షమున పెక్కుమంది సైనికులును, పెక్కు గుఱ్ఱములును నదిని దాఁటుచుండఁగనే ప్రవాహవేగమునకుఁ గొట్టుకొనిపోయెను. తంజావురిసేనలు అల్లడితల్లడియై మధురసైనికులఁ జేతులలోఁ బూర్తినాశనము నొందెను. నరసప్పయ్య తంజావురి రాజ్యమును నాశనదేవతకు విహారమందిరముగఁ జేసెను.

మధురవారి విజయవృత్తాంతము దేశదేశములకు ప్రాఁకిపోయినది. షహాజీ ధైర్యము పూర్తిగఁ జిటిలిపోయినది. తన ముఖ్యమంత్రియైన వాగోజీపండితుని కాపట్యమే ఈ అపజయమునకుఁ గారణమని అతనికిఁ గోపము పేరెత్తినది.

వాగోజీ పండితుని యెడ ప్రజ లిదివఱకే ద్వేషము వహించియుండిరి. సమయము కనిపెట్టి ఇప్పు డాతనిని పదభ్రష్టుని చేయుటకుఁ బ్రజలు ప్రయత్నించిరి.

కాని పండితుఁ డిసుమంతయైనఁ జలింపలేదు. షహాజీని దర్శించి ఇట్లు విన్నవించెను. 'విక్రమించిన శత్రువుతో గౌరవప్రదముగ సంధికూర్తును. ఒకవారము దినములు గడువు చాలును. నే నిట్లుచేయలేక పోదునేని నాపీకి నుత్తరింపుఁడు.'

నిస్సహాయస్థితియందున్న షహాజీ పండితున కాతఁడు కోరిన గడువు నిచ్చెను. వెంటనే వాగోజీ తన కార్యదర్శులను స్థానికవర్తకశిఖామణులవద్దకుఁబంపి విశేషధనమును ఋణము చేసెను. వీలుచిక్కినవిధముల నెల్ల ధనము పోగుచేసెను. మూఁడు నాలుగు రోజులలో నాతఁ డైదులక్షల రూకలను సమకూర్చెను.

వానితో మధురవారి మంత్రులకు లంచములు పోసెను. దళవాయి నరసప్పయ్య తండ్రికి ధనతృష్ణ హెచ్చు. వాగోజీ ఆతనికి ఎంచరాని లంచములిచ్చెను. దానితో మధుర తంజాపురి రాజ్యములకు సంధిపొసఁగెను. పండితుని మంత్రాంగము ఫలించినది. ఆతని సంతోషము మిన్నుముట్టినది. ఆతని శత్రువులు తలలు వంచుకొనిరి. తంజాపురి రాజ్యమున అతని పలుకుబడి ఇనుమడించినది.

ఈ సంధికార్యముల నిర్వహించుటలో మధుర, తంజాపూరు రాజ్యములు పర్యాప్తములై యుండఁగా మైసూరురాజు కావేరీజలమునంతను తన రాజ్యములోని భూములకు మరలించుకొనుటకై ఆనదిపైఁ బెద్ద ఆనకట్ట కట్టెను. అందువలన కావేరి

జలము ఒకచుక్క అయినను క్రిందికి రాకుండెను- మధుర తంజాపురి రాజ్యములకు నీటియెద్దడి కలిగి కఱవు సంభవించు నను భీతి పొడమెను. క్రొత్తగాఁ బొసఁగిన సంధివలన స్నేహము నెఱపుకొనుచున్న తంజావూరు మధుర ప్రభువులు ఉభయులును ఏకమై మైసూరుపై నెత్తివెళ్లుటకు యత్నపడిరి.

కాని ఇంతలో వర్షములు తూలగాఁ గురియుటచే చిక్కదేవరాయలు కట్టిన ఆనకట్ట విచ్చిపోయి కావేరి యథాప్రకారముగఁ బ్రవహించి మధుర తంజాపురి రాజ్యములకు జలసమృద్ధి నొడఁగూర్చెను. చిక్కదేవరాయల ప్రయత్నమిట్లు తొలుతనే విఫలమునొందినను మధుర తంజాపురి రాజ్యములకుఁ గల్గిన నూతన స్నేహమును దృఢపఱచుటకు మాత్రము సాధనమయ్యెను.

ఇంతవఱకు మంగమ్మ ఆమె తలపెట్టిన కార్యములం దన్నిటియందును జయము గొనుచువచ్చెను.

మారవరాష్ట్ర మనబడు రామ్నాదునకు అధిపతియైన రఘునాధ సేతుపతి మధుర సామంతరాజులలో నొకఁడు. మంగమ్మ మైసూరు, తిరువాన్కూరు, తంజాపురి ప్రభువులతో యుద్ధములందుఁ దగుల్కొనియున్నప్పుడు రఘునాధసేతుపతి మధురకుఁ గప్పము కట్టుట మానివేసెను.

అంతతో నూరుకొనక సాహసించి ఆతఁడు ౧౬౯౮-వ సంవత్సరమున మధురానగరమునే ముట్టడించి పట్టుకొనెను. కాని మధుర దళవాయి నరసప్పయ్య ఆతని ఆటలు సాగనీయక అతనిని మధురరాజ్యమునుండి తఱిమి కొట్టెను.

౧౭౦౦-వ సంవత్సరమున మంగమ్మ తంజాపురి ప్రభువుతోఁ బోరుచుండెను. అప్పుడు రఘునాథసేతుపతి మంగమ్మకుఁ బ్రత్యర్థియై తంజావూరివారితోఁ జేతులుకలిపెను.

ఆ కోపము మనసునందుంచుకొని మంగమ్మ తంజావూరి యుద్ధము సమాప్తినొందిన వెంటనే ౧౭౦౨-వ సంవత్సరమున తన దళవాయి నరసప్పయ్యను సేతుపతిపైకిఁ బంపెను. సంధి కుదురుటచే తంజావూరిసేనలు మధురసేనలకుఁ దోడువచ్చెను. అయినను జయము సేతుపతినే వరించెను. అనేక యుద్ధములందు మధురకు జయమొనగూర్చిన దళవాయి నరసప్పయ్య ఈ మా అపజయము నొందుటయేగాక ప్రాణములనుగూడఁ గోల్పోయెను.

బహువారములు యుద్ధయాత్రలు సల్పియుండుటచే మధురసేనలు పూర్తిగ నలసియుండెను. మధురసేనకంటె మారవబలము శక్తిమంతమై యుండెను. మధురపక్షమున నున్న బలము మధుర, తంజావూరుసేనల కూటమి. మారవపక్షమునం దేకరాష్ట్రమునకుఁ జెందిన బలముమాత్రమేగలదు. కావుననే మారవసైనికు లైక్యతకల్గి ఏకతానమైన శక్తిని జూపిరి.

కాఁగా ౧౭౦౨-వ సంవత్సరమున సేతుపతి మధురరాజ్యమునుండి చీలిపోయి రామ్నాదును స్వతంత్రముగఁ బరిపాలింపఁ దొడఁగెను. మంగమ్మ సేతుపతిని జయింపలేకపోయెనని ఒప్పుకొనక తప్పదు.

అయితే అంత మాత్రమున ఆమె ప్రతిభ కేమియు లోపములేదు. ఆమె రాజ్యఖలీనము పట్టుసరికి మధురనాయక

రాజ్యము విషమస్థితిలో నుండెను. తన శక్తిసామర్థ్యములను, రాజనీతిని ఉపయోగించి ఆమె రాజ్యవిచ్ఛిత్తిని అరికట్టినది. మధురనాయకరాజ్యమునకు తిరుమలనాయకుని దినములలో నుండిన ఉచ్ఛస్థితిని తిరిగి కలిగించినది.

ఒకవంక మొగలులు, మఱియొక దిక్కున తంజావూరు ప్రభువు, వేఱొకప్రక్క మైసూరురాజు, మఱియొండు దెస తిరువాన్కూరు ఏలిక, వేఱొండువంక మారవదేశాధిపతి-చుట్టుముట్టి పంచాగ్నులవలె నామెను బాధవిరి.

తెలివికలిగి యామె మొగలులతోఁ జెలిమి సలిపి మిగిలినవారిని ఒక్కొకరినే వదలించుకొని వచ్చినది. ఇందామెకు దళవాయి నరసప్పయ్య కుడిభుజమువలె సాయపడెను. ఆతని చావుతో నామెకుఁ గుడిభుజము కూలిపోయినట్లయ్యెను. అగుటనే సేతుపతి తలయెత్త కల్గినాఁడు. బహువారములు జైత్రయాత్రలుసల్పి విసిగి వేసారి నాయకుని గోల్పోయి నిస్సహాయస్థితియందున్న మధురసేనలను 'బ్రహ్మాష్టోబ్రహ్మ' మీఁద సేతుపతి యోడించినాఁడు.

మంగమ్మ మతసహనముగలది. ఆమె రాజ్యమున హిందువులు, క్రైస్తవులు, ముహమ్మదీయులు నుండిరి. ఆమె సమకాలికులగు తంజావూరు ప్రభువును, మారవదేశాధిపతియుఁ గ్రైస్తవమతబోధకులను, ఆమతము స్వీకరించినవారిని విద్వేషించి పీడించుచుండువారు. కాని మంగమ్మ యట్లుఁగాక విశాలహృదయముతోఁ గ్రైస్తవులయెడ సమరసభావముఁ జూపెను.

ముహమ్మదీయమతముపట్ల కూడ ఆమె సహనభావము వహించెను. ౧౭౦౧, ౧౭౦౧-వ సంవత్సరములందామె మసీ

దులకు భూదానములుచేసినటు లామె వేయించిన శాసనములు చెప్పుచున్నవి.

ఆమె హిందువులకుఁ జేసిన దానధర్మముల కంతు పంతు లేదు.

ఆమె దానగుణము మెచ్చఁదగినది. దేవాలయముల కామె చేసిన దానములను శాసనములు ఘోషించుచున్నవి. మధుర మీనాక్షీ దేవాలయమునఁ గోనేరుకుఁ బశ్చిమ భాగమున నామె యొక చిన్నగుడిని నిర్మించినది. ఉత్తమపాళెయములోని కాళహస్తీశ్వర దేవాలయమున కామె దానముచేసినటు లచ్చటి శాసన మొకటి చెప్పుచున్నది.

ఆమె రోడ్లు వేయించినది; సత్రములు కట్టించినది; చెఱువులు తవ్వించినది; చావడులు నిర్మించినది: రోడ్లప్రక్క చెట్లు నాటించినది ; మార్గస్థుల ఉపయోగార్థ మామె అక్కడక్కడ విశ్రామశాల లేర్పఱచినది; చలివేంద్రలు పెట్టించినది.

రామేశ్వరముపోవు రోడ్లమీఁద నామె కట్టించిన చావడులు, సత్రములును కొన్ని నేఁటికిని ఉన్నవి. శివలూరు చెంతగల మానప్పారె అనుచోట నేఁడు 'ట్రావెలర్సుబంగాళా'గా నుపయోగింపఁబడుచున్న భవనము మంగమ్మ నిర్మించినదే.

సోళవందము అనుతావునగల పెద్దసత్ర మామె నెల కొల్పినదే. రైలు పడకపూర్వము రామేశ్వరయాత్రికుల కది విశేషముగ నుపయోగించునది. ఆసత్రము నిరంతరాయముగ సాగుటకు మంగమ్మ భూవసతి గల్పించినది. బ్రిటిష్ ప్రభుత్వము వారు ఆభూమిని తమ స్వాధీనము చేసికొని ఆధర్మశాల కే

కేటు మూఁడువేల నూటయిరువది రూప్యముల నిచ్చుచున్నారు. ఈ వరుమానములో మిగిలిన పైకమునుపెట్టి ప్రభుత్వమువారు మధురలో రైలుస్టేషనున కెదురుగా మఱియొక సత్రమును నిర్మించియున్నారు. సోళవందము సత్రమును, మధుర ధర్మశాలయు నేఁటికిని మంగమ్మనామముతోడనే వ్యవహరింపఁబడుచున్నవి. తడంపట్టి అనుచోటగల ధర్మశాలకూడ నామె నామముతోడనే నడుచుచున్నది. తమిళదేశమధ్యమునసుండి ఆ సత్రము లెల్లకాలమునకు ఆంధ్రరమణి దాననిరతిని లోకమునకుఁ జాటుచునే యుండఁగలవు.

అన్నదాన సమాజమున కామె ౧౭౦౧-వ సంవత్సరమున భూమిని దానముచేసినట్లు శాసన మొకటి చెప్పుచున్నది. ఆమె పెక్కు అగ్రహారము లిచ్చినది.

ఉయ్యంకొండ కాలువగట్టున ౧౬౮౭, ౧౭౦౪-వ సంవత్సరములందు ఆమె వేయించిన శాసనములు వ్యవసాయాభివృద్ధియందు, నీటిపాఱుదలయందు ఆమెకుఁగల శ్రద్ధను వెల్లడి చేయుచున్నవి. ఉయ్యంకొండ కాలువకు మొదటి పొల్లుకళింగి (హెడ్ స్లూస్) తిరుచునాపల్లికిఁ బదునైదుమైళ్ళ దూరమునఁగల పెట్టయివాట్టలై అనుచోటగలదు. దాని నిర్మాణము చిత్రమైనది. ఆనిర్మాణములోని రాతిస్తంభములు దేవాలయపురాతిస్తంభములవలెఁ జెక్కడపుపనితో నొప్పారుచున్నవి. స్థానిక ప్రజ లీ నిర్మాణము మంగమ్మ కట్టించినదని చెప్పుదురు.

నాఁటి మైసూరురాజగు చిక్కదేవరాయల పిసినారితనమును, మంగమ్మ దానశీలమును ప్రజలు కథారూపముగ నేఁటికిని స్మరించుచుందురు.

నాఁటి మైసూరురాజు చిక్కదేవరాయలు పరమలోభి. దినమునకు రెండువేల పెగోడాలు (ఒక్కొక్కటి మూఁడునర రూపాయిలు) ఖజానాలో వైచినగాని భోజనముచేయువాఁడు కాఁడు. ఇట్లుతఁడపారధనమును పోగుచేసి యొక రహస్యస్థలమునసుంచి ౧౭౦౪ డిసెంబరు ౧౨-వ తేదీని మరణించెను. లోభగుణదూషితుఁడైన అతనిని యమభటులు నరకలోకమునకుఁ గొనిపోయిరి.

కొద్దిరోజులకుఁ బిమ్మట యమభటు లొకనాఁడు ఆరాజునకుఁ దెలిసిన మైసూరుపౌరు నొకనిని పొరపాటున యమలోకమునకుఁ గొనివచ్చిరి కాని, అంతలో యమభటులకుఁ దమ పొరపాటు తెలిసివచ్చినది. కాఁగా వా రాతనిని తిరిగి భూలోకమునకుఁ బంపివేయ నాయత్తపడిరి.

ఈలోగా మైసూరురాజు ఆపౌరుని కలసికొని యతని ద్వారా- భూలోకమున రాజ్యముచేయుచున్న తనకుమారున కిట్లు కబురుచేసెను.

'పిసినారితనమువలన నాకు నరకలోకప్రాప్తిమైనది. దానగుణశోభితయగు మంగమ్మ కొలఁది దినములలో మరణింపఁ గలదఁట. ఆమె కోసము ఈదేవలోకమున బ్రహ్మాండమైన స్వాగతోపచారములు చేయుచున్నారు. నాకును దేవలోకప్రాప్తి కలుగుటకు నాపుత్రుఁడు విశేషదానధర్మములు చేయవలయును. ఈసంగతిని అతనికిఁజెప్పుము. నేను కూడఁబెట్టిన ధనమును నిక్షిప్తముచేసియున్న స్థలము నీకుఁ జెప్పుచున్నాను. జాగ్రత్తగ నాపుత్రునకుఁ దెలియఁజేయుము.'

మైసూరుపౌరుఁడు భూలోకమునకు వచ్చి ఈసంగతుల నెల్ల చిక్కదేవరాయలతనయునకుఁ దెలియఁజెప్పెను.

అతఁడు మొదట ఈమాటలను నమ్మలేదు. కాని ఈ వార్తవచ్చిన కొద్దిరోజులకు మంగమ్మ పరమపదము నొందుటయు, సంకేతస్థలమున నపారధనసంపత్తి దొరకుటయు నతనికి నమ్మికను కలిగించినవి. అందుమీఁద నతఁడు విశేషదానధర్మము లొనరించి తండ్రికి ఉత్తమలోకప్రాప్తి నొనగూర్చెను.

ఇది మంగమ్మ దాననిరతిని, చిక్కదేవరాయల పిసినారి తనమును జాటుటకుఁ బ్రజ లల్లిన కథ కావలయు. చిక్కదేవరాయల మరణానంతరమే మంగమ్మ పరమపదమును బొంది యుండుట మాత్రము సత్యము.

మంగమ్మనుగుఱించిన మరికొన్ని కథలు- సత్యములైనను, అసత్యములైనను- కూడ నీ సందర్భమున వివరించుట సముచితముగ నుండును.

ఆమెకు అగ్గలమగు దాననిరతి కలుగుటకుఁ గారణముగా జను లీ దిగువగాథను జెప్పుదురు. ఒకనాఁ డామె పరధ్యానముగనుండి ఎడమచేతితో నోటిలో వక్కపొడివైచుకొన్నదఁట. ఈఆచారభంగమునకుఁ బ్రాయశ్చిత్తమునుజెప్ప నామె పండితుల నడిగినదఁట. దానికి వారు విశేషదానము లొనర్చుటయే యీపాపమునకుఁ బరిహారమని చెప్పిరఁట. అందువలననే ఆమె వితరణశీల యైనదఁట.

ఆమె మహాత్వాకాంక్షనుగుఱించి ఇట్టిదే యొక కథ.

౧౭౦౪-వ నాఁటికి మంగమ్మమనుమఁడు పెరిఁగి పెద్దయై రాజ్యకార్యనిర్వహణధక్షుఁ డయ్యెను. కాని మంగమ్మ అధికా

రము మనుమనికీయ నంగీకరింపలేదఁట. అప్పుడు మనుమఁడు తన కిష్టులైన సేనానులతోఁగలసి ఆమెను ఆమెనివశించు రాజభవనమునందే చెఱబెట్టెనఁట. అక్కడ ఆమెను చాల హింసపెట్టిరఁట. అన్నముపెట్టక అలయించువారఁట. ఆమె చెఱగదియినపకటకటాల ఇవతల అన్నముపెట్టువారఁట. ఆ అన్నము నామె కళ్ళతోఁ జూడఁగలిగెడిదఁట; ముక్కుతో వాసనచూడఁగలిగెడిదఁట. కాని చేతులతోమాత్ర మందుకొనలేక పోయెడిదఁట. ఈవిధముగా నామె వనటఁబొంది వసివాళ్లువాడి చనిపోయినదఁట.

విశ్వాస్యమగునా? వంశాంకుర మెక్కడ లేకుండఁబోవునోయని కోడలి సహగమనోద్యోగమును మానిపించి పుట్టిన మగబిడ్డను పెంచి పెద్దచేసి ప్రాజ్ఞతవచ్చిన పిమ్మట రాజ్యాధికారము మంగమ్మ అతని కీయ సందేహించినదనుచో నమ్మఁగలమా ?

ఈకథ నిజముగఁ గాళ్లులేనిది. కావున నీప్రసక్తి మాని ఇఁక అసలు విషయము నెత్తుకొందము.

మంగమ్మ కట్టించిన మందిరములు కొన్ని ఇప్పటికిని వెలసియున్నవి. తిరుచునాపల్లి కోటలోని సమావేశమందిర మామె కట్టించినదే. మధురలో మంగమ్మమహాలు అను పేరుతో వ్యవహరింపఁబడు భవన మామె నిర్మించినదే. మంగమ్మ ఆభవనమునసే చెఱగొనఁబడియెనని చెప్పుదురు. అది ఇటీవల కొంతకాలము జిల్లాజెయిలుగా నుండునది. ఇప్పు డా భవనములోఁ దాలూకాకచ్చేరియున్నది. మధురలోని తమగము అనుపేరుగల మందిర మామె నిర్మించినదే. 'తమగము' అనునది తెలుఁగు

పదము, తమగము అనగా వేసవిగృహము. ఆగృహమునకు కప్పుమాత్ర ముండును. గోడ లుండవు. దూలములు స్తంభముల మీఁద నాధారపడి యుండును. వేసవి విడిదికోసము మంగమ్మ దానిని నిర్మించియుండును. ఇప్పు డామందిరమును చాల మార్పులుచేసి గోడలతో బందోబస్తుగావించి ప్రభుత్వమువారు తమకచ్చేరీలను నెలకొల్పియున్నారు. అయితే మంగమ్మ ఆ మందిరమునకుఁబెట్టిన తమగము అను నామము నేఁటికిఁగూడ వ్యవహారమునం దున్నది.

పతిమరణానంతర మామె సాగుమానముచేయక సంస్కారబుద్ధిని బ్రస్ఫుటముచేసిన విషయ మీవఱకే నివేదితమై ఉన్నది. ఆమె సంఘసంస్కారప్రియత్వమును వెల్లడించు మఱియొక విషయ మిచ్చట వివరింపఁబడుచున్నది.

మధురలో పట్టునూలుకరణములను నేతకాళ్లుకలరు. వారు పూర్వ మెప్పుడో సౌరాష్ట్ర, ఘూర్జర దేశములనుండి ఆంధ్రదేశముమీఁదుగా మధురకువచ్చి వలస నెలకొనిరి. వారు తెనుఁగు బాగుగ మాటలాడఁగలరు.

వారు సదాచారసంపత్తిగలవారు. వారు బ్రాహ్మణులవలె నుపాకర్మ మాచరింప నారంభించిరి. మంగమ్మ కాలములో మధురానగరాధికారి వారిని బ్రాహ్మణాచార మవలంబించినందుకు నిర్బంధములో నుంచెను.

అందుమీఁద వారు రాణి మంగమ్మకుఁ దమకష్టపాటును గుఱించి విన్నవించుకొనిరి. మంగమ్మ అప్పుడు పండితపరిషత్తును సమావేశపఱచెను. పట్టునూలుకరణులకు ఉపాకర్మాధికారమున్నదో లేదో తేల్చవలసినదిగాఁ బరిషత్తున కామె ఆజ్ఞయిడెను.

పరిషత్తువారు విచారణసలిపి పట్టునూలుకరణుల కట్టి యధికార మున్నదని నిశ్చయించిరి. అప్పుడు మంగమ్మ తాళపత్రముపయి నాపరిషత్తు నిర్ణయము వ్రాయించి పట్టునూలు కరణుల కిచ్చెను.

ఆపత్ర మిప్పటికిని మధురలో పట్టునూలుకరణులవద్ద నున్నది.

పూర్వాచారపరాయణతకుఁ బట్టుపగ్గములులేని ఆదినములలో మంగమ్మ యింతటిసంఘసంస్కారపరాయణతను బ్రదర్శింపఁగలుగుట నిజముగా శ్లాఘనీయమైనది.

క్రీస్తు శకము ౧౨౬౦ నుండి ౧౨౯౫-వ సంవత్సరము వఱకు ముప్పదియైదు వర్షములు కాకతీయాంధ్ర సామ్రాజ్యమునకు నియంత్రియై రాజ్యకల్లోలములఁ గలఁకఁదేర్చి రాజకీయ విషమ పరిస్థితులఁ జక్కఁబఱచి సుస్థిరమైన రాజ్యమును దౌహిత్రుఁడు ప్రతాపరుద్రున కప్పగించి దివంగతురాలైన ఆంధ్రరమణీమణి రుద్రమ్మకువలెనే క్రీస్తుశకము ౧౬౮౯ నుండి ౧౭౦౬-వ సంవత్సరమువఱకుఁ బదునెనిమిది వర్షములు మధుర ఆంధ్రనాయకరాజ్యమునకుఁ బ్రభ్వియై రాజ్యకల్లోలములఁ గలఁకఁదేర్చి రాజకీయ విషమ పరిస్థితులఁ జక్కఁబఱచి సుస్థిరమైన రాజ్యమును పౌత్రుఁడు విజయరంగచొక్కనాథున కప్పగించి మంగమ్మ దివంగతురాలైనది.

తమిళము ప్రధానభాషగాఁగల రాష్ట్రమునకుఁ బాలకురాలయ్యు ఆంధ్రరమణి మంగమ్మ తానువేయించిన శాసనములలో విశేషభాగము తెనుఁగుననే వెలయించెను. మంగమ్మ ఆత్మభాషాభిమానమువలన ఆనాఁడా తమిళభూభాగమున

ఆంధ్రము రాజభాషగా విలసిల్లినది. పరరాష్ట్రమునం దుంటిని యని ఆమె స్వభాషను మఱువలేదు.

ఉచితజ్ఞురాలు మంగమ్మ చూపిన స్వభాషాభిమానమును జ్ఞప్తియందుంచుకొని ఉచితజ్ఞులగు ఆంధ్రులు సీమలు గాని సీమలయందు వలస నెలకొనినను స్వభాషను విస్మరింప కుందురు గాక!

ఆంధ్రజాతికిఁ బేరుపెంపులు వెలయించు రమణీమణులలో నొకతెయైన మంగమ్మ జీవితచరిత్రనుండి మనము నేర్చుకొనవలసిన ఉత్కృష్టమగు నీతిపాఠమిదియే.

'అల చోళ పాండ్యసీమలఁ జెల్లుసరకార్ల
పనుపు నూయాణమై ప్రాఁకు నాఁడు
చూచి సంతోషభారంబు మోచి శిరము
నూఁచు భాగ్యంబునకు నింత నోఁచలేక
యేల పుట్టితి నిపు డిసీ! యేటిబ్రతుకు
కటకటా! దాఁటిపోయె బంగారుయుగము.'

—తుమ్మల సీతారామమూర్తి చౌదరి.

౫

మీనాక్షి

మీనాక్షి విజయరంగచొక్కనాథుని భార్య. విజయరంగచొక్కనాథుఁడు మంగమ్మ మరణించిన పిమ్మట ౧౭౦౬-వ సంవత్సరమున మధుర ఆంధ్రనాయక రాజ్యమునకుఁ బాలకుఁడయ్యెను. ఇరువదిఆఱు సంవత్సరములు రాజ్యమును పరిపాలించి అతఁడు ౧౭౩౨-వ సంవత్సరమున ఇహలోకమును వీడెను. పిమ్మట రాజ్యభారమువహించుట కీతనికిఁ బురుషసంతతి లేదు.

అగుటచే రాజ్యనిర్వహణభార మంతయు నొక్కపెట్టున విఱుచుకొని మీనాక్షిపైఁ బడెను.

విజయరంగచొక్కనాథుఁడు తన పరిపాలనాకాలమును దఱుచుఁ దీర్థయాత్రలతో వెళ్ళఁబుచ్చెను. ఆసమయములందెల్ల రాజ్యకార్యము లన్నియు మీనాక్షియే నిర్వహించుచుండునది. ఇప్పు డీక రాజ్యభారమంతయు సర్వకాలమున కామెమీఁదనే పడెను.

యథాశక్తిని ఆమె నాయకరాజ్యపరిపాలనము సాగింప దొరకొనెను. మధురనాయకరాజవంశముతో రక్తసంబంధము గల బంగారు తిరుమల అనువాని పుత్త్రుని దత్తత చేసికొనెను. ఇతనిపేరు విజయకుమారుఁడు. ఈదత్తస్వీకారమున మీనాక్షికి

నామె సోదరుఁడు వెంకటపెరుమాళ్లు అమితసాహాయ్యము చేసెను.

కాని ఈ దత్తస్వీకారము రాజ్యాభివృద్ధికి దోహదము చేయలేదు. పైపెచ్చు మధురరాజ్యవినాశనమునకును, మీనాక్షి ప్రాణపరిత్యాగమునకును గారణభూత మాయెను.

చేదోడు వాదోడు కావలసిన బంధువులే మీనాక్షియెడ ద్రోహచింతనులయిరి. తన కుమారుని దత్తత చేసికొన్నదని విశ్వాసమైన లేక బంగారు తిరుమలయ్య యప్పటి మధుర దళవాయి యగు వెంకటాచార్యునితో లాలోచియై మీనాక్షిని సింహాసనభ్రష్టను జేయుటకుఁ బ్రయత్నము సల్పెను. తిరుచునాపల్లి కోటలోఁ జొఱబడి మీనాక్షిని వెడలనడపవలయునను వారి ప్రథమప్రయత్నము భగ్నమయ్యెను.

మధురనాయకరాజ్య మిట్లు ౧౭౩౪-వ సంవత్సరమున గృహచ్ఛిద్రములతో వేఁగిపోవుచుండఁగా ఆర్కాటు నవాబు తన కుమారుఁడగు సఫ్దరాలిని, అల్లుఁడగు చాందాసాహేబును మధుర, తంజావూరు రాజ్యములను జయించి కప్పము రాబట్టుటకై పంపెను.

ఇట్లు మధురపై నెత్తివచ్చిన మహమ్మదీయులతో బంగారు తిరుమలయ్య చేతులుకలిపెను. అతఁడు సఫ్దరాలికి ఎంచరాని లంచములిచ్చెను. సందు దొరికినదికదా అని సఫ్దరాలి మీనాక్షిపైఁ గత్తికట్టెను.

అప్పుడు మీనాక్షి తిరుచునాపల్లికోటలో ధాన్యము వేసికొనియుండెను; వేయికళ్ళతోఁ గోటను రక్షించుచుండెను.

ఇట్టి స్థితిలో కోటను ముట్టడించి పట్టుకొనుట కలలోని వార్తయని ఆతఁడు నిశ్చయించి మోసముచేయఁ దలపెట్టెను. తిరుమలయ్య మీనాక్షిసందున నడచుచున్న తగాదా పరిష్కరించువానివలె నటించుచు సఫ్దరాలి ఉభయుల వాదములు వినుటకని ఒక సభ సమావేశ పఱచెను.

మీనాక్షి తురకవాని మాటలు నమ్మలేదు. ఆసభతో నామె యెట్టి జోక్యమును బెట్టుకొనలేదు. లంచముతిన్న సఫ్దరాలి తీర్పు బంగారు తిరుమలయ్య పక్షమునఁ జేసెను. తీర్పు ప్రకారము కార్యము నిర్వహించు భారము బావమఱఁది చాందాసాహేబున కప్పగించి ఆతఁడు ఆర్కాటునకుఁ బోయెను.

అప్పుడు మీనాక్షి చాందాసాహేబుతో రాయబారము నడపెను. సఫ్దరాలి చేసిన ఏర్పాటులు జరుగకుండ చూచినచో చాందాసాహేబున కామె కోటిరూపాయి లిచ్చుట కచ్చుకొనెను. చాందాసాహేబు వల్లెయనెను. తన ప్రతిపాదన వినుటయే తడవుగ నొంతమాత్రము జంకుకొంకులులేక చాందాసాహేబు వల్లెయనుటతో మీనాక్షికిఁ గొంతయనుమానము తోచినది. అది కనిపెట్టి నమ్మకము పుట్టించుటకై చాందాసాహేబు ఎట్టిప్రమాణమైనను జేయుట కంగీకరించెను.

అందుమీఁద మీనాక్షి సోదరుఁడు వెంకటపెరుమాళ్ళు చాందాసాహేబును కావేరీతీరమునఁగల దళవాయి మంటపమునకుఁ గొనిపోయెను. అక్కడ ఆతడు ముహమ్మదీయులమత గ్రంథమైన కొరాను శిరమునఁదాల్చి ప్రమాణముచేసెను.

అయితే ఆసమయమున చాందాసాహేబు శిరమున నున్నది కొరానుకాదు. కొరానుఅట్టలో భద్రపఱుపఁబడిన

ఇటికఁబ్రాయి! మీనాక్షి కాని, వెంకటపెరుమాళ్ళుకాని ఈరహస్యమును గనిపెట్టలేక పోయినారు.

కాఁగా నిశ్చింతముతో మీనాక్షి చాందాసాహేబును తన కోటలోనికి రావించి స్వాగతముచేసెను.

ఇంతలో మీనాక్షి తిరుమలయ్యతో సంధి కావించుకొనెను. అగుటచే నామె తిరుమలయ్యను, విజయకుమారుని సురక్షితముగా మధురకుఁ జేర్చి వారికి చాందాసాహేబునుండి ఏవిధమైన ప్రమాదమును సంభవింపకుండ జాగ్రత్తగా నుంచెను. ప్రత్యర్థు లిరువురు సంధిచేసికొని స్నేహముతో నున్న సంగతి సాహేబునకుఁ దెలిసినది. ఒకరితో నొకరిని డీకొల్పి అధికారము చెలాయించుటకు సాహేబునకు వీలుచిక్కినది కాదు.

మీనాక్షి మోసముచేసినదని భావించి రోషమువహించి యాతఁడు ఆర్కాటునకుఁ బోయినాఁడు.

౧౭౩౬-వ సంవత్సరమున తిరిగి చాందాసాహేబు మధురపై నెత్తివచ్చినాడు. మధురరాజ్యము నీతడవ జయించి తీరవలెనని అతని కృతనిశ్చయము. తిన్నఁగాఁబోయి తిరుచునాపల్లి కోటలో ప్రవేశించి మీనాక్షికిఁగల శత్రువుల నందఱను సంహరింప నుద్యమించినట్లు నటించెను. మీనాక్షి ఇది నిజమని నమ్మి చాందాసాహేబు చేతులలోఁ గీలుబొమ్మ ఆయెను. చూచీ చూడని మఱపుతో నామె చాందాసాహేబు చేతల నంగీకరించుచుండెను.

మధురనాయకరాజ్యపరిపాలనమంతయు చాందాసాహేబు హస్తగతమయ్యెను. తిరుచునాపల్లియందు సాహేబు

పలుకుబడి వి స్తరించెను. గోవిందయ్య, రవణయ్య అను మీ నాక్షి దళవాయిల నిద్దఱ నాతఁడు ఎనుబది వేల అశ్వికదళము తోడను, మఱికొంత కాల్బలముతోడను దక్షిణాదికిఁ బంపెను. బంగారు తిరుమలయ్య చేతులలోనున్న దిండిగల్లుకోటను వారు పట్టుకొనిరి.

చాందాసాహేబు సేనలు మధురాపట్టణముపైకిఁ బోయెను. అచ్చట తిరుమలయ్య కొంతరాణువతో సాహేబు సేనల నెదిర్చి పోరెను. కాని తుదకు ఓడి విజయకుమారునితోఁ గలసి పాఱిపోయెను.

మధురరాజ్యమంతయు ముహమ్మదీయ సేనల కైవస మయ్యెను. చాందాసాహేబు స్వతంత్రించి పరిపాలన ప్రారంభించెను. ఆతఁడు చేసిన ద్రోహమంతయు మీనాక్షి కిప్పటికిఁ దెలియవచ్చినది. కాని కార్యములేదు. క్రుతిమించి వచ్చినది. కొరాను శిరమునఁదాల్చి చేసిన ప్రమాణమును బూదిఁగలిపి చాందాసాహేబు ఉచ్చనీచములు లేక మీనాక్షిని జెఱఁ బెట్టెను.

బ్రతికి చెడ్డది కావున కారాగారవాన మా ఆంధ్రరమణీ మణికి దుర్భర మనిపించినది. విషముత్రాగి ఆమె ప్రాణములు త్యజించినది.

౧౫౨౯-వ సంవత్సరము మొదలు అవిచ్ఛిన్నముగా సాగుచుండిన మధుర ఆంధ్రనాయకరాజ్యము నాఁటితోఁ దుద ముట్టినది.

అయితే- మధుర ఆంధ్రనాయకరాజ్య వినాశనమునకు మీనాక్షి యెంతవఱకుఁ గారకురాలు? నిమిత్తమాత్రము.

అండయై యుండవలసిన ఆమె దళవాయి శత్రువులతోఁ గుమ్మక్కు అయినాఁడు.

రాజ్యక్షేమాభివృద్ధికిఁ దపస్సు ధారపోయవలసిన ఆమె దత్తపుత్రుఁడును, ఆతని తండ్రియు ద్రోహచింతనులై కొంప మీఁదికిఁ దెచ్చినారు.

కొరాను శిరమునఁద్దాల్చి చేసిన ప్రమాణములను చాందాసాహేబు గాలికి ఎగురఁగొట్టినాఁడు.

అంతఃకలహములు, పరరాజులదాడి—వీనియందు తగులొన్న ఏరాజ్యము ముందుకు వచ్చినది ?

పైఁగా 'సర్వముం గదలంజేయు కాలమూర్తి' కూడ నామె కెదురుతిరిగినాడు.

ఇఁక నామె యేమిచేయఁగలదు? కాలపురుషునకు దోసిలియొగ్గి కారాగారమున విషము ద్రాగి మీనాక్షి దుర్భరజీవితమును దుదముట్టించినది.

మధురనగరదేవత మీనాక్షినామమును ధరించిన మీనాక్షి కాలమున మధురనాయకరాజ్య మస్తమించుట శోచనీయ విషయము.

మహమ్మదీయుని మోసమువలన ఆమె నాశనమైనది. పరిపాలనాకాలమున ముహమ్మదీయుల కెప్పుడును ఆమె అన్యాయము చేయలేదు. పైఁగా వారిమతమున కామె దోహదమిచ్చినది.

తిరుచునాపల్లిలోని నత్తర్ షా మసీదున కామె దానములిచ్చినది. ఫకీరు ఒకఁడొకప్పుడు తనకు రోగమును కుదుర్పఁగా

నామె కృతజ్ఞతాపూర్వకముగ తిరుచునాపల్లికి నెనిమిదిమైళ్ళ ఉత్తరమునగల సమయపురమున మసీదు నిర్మించినది; దాన శాసనము వ్రాయించి యిచ్చినది.

రాగిరేకులమీఁదఁ జెక్కఁబడిన ఆదానశాసన మిప్పటికిని ఆమసీదుఈనాందారువద్ద నున్నది.

ముహమ్మదీయమతమున కామె యింతమేలుచేసినను విధివైపరీత్యమున నామె ముహమ్మదీయుని మోసముచేత నాశనమైనది.

ఈ స మ య ము న నే పెద్దాపురసంస్థానపాలకురాలు రాగమ్మాదేవియు మీనాక్షివలె నొక ముసల్మానుని మోసమునకు గుఱియైనది. దర్శనార్థమని మాయచేసి రప్పించి రాగమ్మ పుత్రులను రుస్తుంఖానుఁడు దారుణముగఁ జంపించినది ౧౭౩౪-వ సంవత్సరమున. మీనాక్షికి సాయముచేతునని కొరానుకు బదులు ఇటికెబొంత శిరమునఁదాల్చి చాందాసాహేబు ప్రమాణముగావించి మోసముచేసినదియు ౧౭౩౪-వ సంవత్సరముననే.

రుస్తుంఖానుని మోసము వెంటనే ఫలమిచ్చినది. చాందాసాహేబు మోసము పండబాఱుటకు రెండేళ్లు పట్టినది.

వివిధప్రాంతములం దుండిన రమణీమణులయ్యు రాగమ్మయు, మీనాక్షియు నిట్లు ఒకేకాలమున ముసల్మానులచే నొకేరీతిని మోసపోయిరి.

౭

ముత్తమ్మ

'ప్రియుఁడు పరలోకగతుఁడైన పిదప సతుల
కనుగమన మెందు నర్హకృత్యంబు దగిన
తెఱఁగు గావింపఁబనుపుము తీర్చికొనెద
నగ్నిముఖమునఁ బతి వియోగాగ్నియంత.'

—జైమిని భారతము.

భారతసతీత్వమును బ్రహ్మాండముగఁ బ్రపంచమునకుఁ జాటు ప్రాక్తనాచారములలో సహగమన మొకటి. ఈ అనుగమనాచార ముత్తరహిందూస్థానముననే- అందును రాజపుత్రస్థానముననే- విశేషముగ విస్తరించి యుండినదని పలువురి యభిప్రాయము.

కాని నిజ మట్టిదికాదు. రసపుత్రభూమిలో సహగమనాచార మెంతగ విస్తరిల్లియుండినదో ఆంధ్రభూమిలోఁగూడ నది యంతగనే విస్తరిల్లియుండినది. రసపుత్రరమణు లెంతటి నిశ్చింతభావముతో, నిర్భయచిత్తముతో సహమరణాచారమును బాటించియుండిరో ఆంధ్రరమణులును అంతటి నిశ్చింత భావముతోడనే, నిర్భయచిత్తముతోడనే ననుమరణాచారమును బాటించి యుండిరి.

ఆంధ్రులదైన విజయనగరసామ్రాజ్యముననేమి; ఆ విజయనగరసామ్రాజ్యశాఖలైన మధుర, తంజాపురనాయక

రాజ్యములందేమి సహగమనాచారము విశేషముగఁ బ్రబలి యుండెను.

చితాకాష్ఠోద్దీపితములగు వహ్నులతో ఆరాజ్యములు పలుతడవలు ప్రకాశమానములైనవి. అనలముఖమున నిమిష వేదనకు నోర్చి పతితోడిద లోకమని ఏగిన ఎలనాగల నెంద అనో ఆరాజ్యముల చరిత్రలు పేర్కొనుచున్నవి.

అట్లు పేర్కొనఁబడిన పేరటాండ్రలో మన ప్రస్తుత కథకు నాయకురాలైన ముత్తమ్మ యొకతె.

అయితే ఆమె మరణించినపతితో చితాగ్నిశిఖాముఖ మున శరీరమును వ్రేల్చిన చిరంటికాదు. ఆమె సహగమనము చేసిన పరిస్థితియుఁ బద్ధతియు నపూర్వములైనవి; అశ్రుతపూ ర్వములైనవి.

ముత్తమ్మ నామము మన కీవఱకే పరిచితమై యున్నది. ఆమె మధురనాయకరాజ్య పాలకుఁడైన రంగకృష్ణముద్దు వీరప్పనాయకుని అర్ధాంగలక్ష్మి; ఆంధ్రరమణీమణులలో నొక తెయైన మంగమ్మకుఁ గోడలు.

ఈసంగతులు మన కింతకుముందే ఎఱుకపడియున్నవి. ౧౬౮౯-వ సంవత్సరమున ముద్దువీరప్పనాయఁడు స్ఫోటకము వలన మరణించుటయు, నప్పటికి అతని భార్య ముత్తమ్మ నెలలు నిండిన చూలాలై యుండుటయు, నాకారణమున నామె యప్పటికి మంగమ్మ ప్రోద్బలముచే సహగమనోద్యోగమును విర మింపవలసివచ్చుటయుఁ, బ్రసవానంతర మామె సహగమన మొనర్చుటయు మంగమ్మ జీవితకథలోఁ బ్రస్తావింపఁబడి యున్నవి.

అక్కడ ఆప్రస్తావన సూచీమాత్రముగ నున్నది. ముత్తమ్మచరిత్ర అట్లు సూచీమాత్రముగఁ జెప్పి వదలివేయఁ దగినదికాదు. అది ప్రత్యేకము ప్రస్తరింపఁదగిన పరువము, ప్రాముఖ్యముగలది.

కావున నామెకథ విపులముగ వివరింపఁబడుచున్నది. వినుఁడు :

మధుర ఆంధ్రనాయకరాజులు ప్రాయకముగ బహుభార్యాలోలురై యుండిరి. ముత్తమ్మ పెనిమిటియైన రంగకృష్ణ ముద్దువీరప్పనాయఁ డట్లుగాక ఎన్నదగిన ఏకపత్నీవ్రతుఁడై యుండెను.

ముత్తమ్మపట్ల ముద్దువీరప్పనాయనికిఁ బ్రాణాధికప్రేమ. ముద్దువీరప్పనాయనిపట్ల ముత్తమ్మకు నంతియ. పుష్పమునకు వాసనవలె నవినాభావసంబంధమున ముద్దువీరప్పకు ముత్తమ్మ సహధర్మచారిణియై సారమైన సంసారసుఖ మనుభవించుచుండెను.

రాగమయము, శృంగారమయమునైన వారి దాంపత్యమునకుఁ బ్రత్యక్షఫలమును బ్రసవించుటకు ముత్తమ్మ తొలిసారి గర్భవతియయ్యెను. నెలలు ఆఱు, ఏడు అతిక్రమింపఁగా నామెకు వేఁకటిభార మతిశయించుచుండెను.

ఇంతలో ముద్దువీరప్పకు స్ఫోటకము సోఁకెను. ఆ వికృత రోగమునుండి అతనికి విముక్తి లేకపోయినది. అతఁ డా వ్యాధి వలన ౧౬౮౯-వ సంవత్సరమున మరణించినాఁడు.

జీవితేశ్వరుని అస్తమయముతో ముత్తమ్మ కొక్కసారిగా మిన్నువిఱిగి మీఁదఁబడినట్లయ్యెను. అప్పట్టున

నామెకు రెండవయాలోచన తోచలేదు. పతితో ననుమరణము పొంది తీరవలెనని ఆమె నిశ్చయించెను.

స్ఫోటకమువలన మరణించినవారిని ఖననముచేయుటయే కాని దహనముచేయరు. కాఁగా నామెకుఁ బతితోడఁ జితారూఢయై యగ్నిశిఖల నపగతప్రాణయగుటకు వీలులేదు.

అంతమాత్రమున నామె సహగమనోద్యోగమును విరమింపలేదు. ఖననసంస్కారమే కాని దహనసంస్కారములేని బసవమతస్థులు విజయనగరసామ్రాజ్యమునఁ బతితో నాతని పత్నిని గూడ ఖననముచేయుట అనుమరణపద్ధతిగ నేర్పఱచి యుండిరి.

తన అప్పటిస్థితిలో ఆపద్ధతి నవలంబించుటకు ముత్తమ్మ కృతనిశ్చయ యయ్యెను.

సహామరణపద్ధతిని గురించి నిశ్చయమైనది. ఇఁక నామె అత్తయగు మంగమ్మ యనుమతిని బడయవలసియున్నది.

తనభర్త చొక్కనాథనాయఁడు మరణించినప్పుడు అతనితో ననుమరణమునొందక ఆచారమునుమీరియున్న మంగమ్మ కోడలిని- నెలలునిండిన చూలాలిని,- రాజ్యమునకు వారసుని ప్రసవించగల రమణిని- సహగమనము చేయనిచ్చునా ?

సహగమనవ్యవసాయమున నితరమగు సర్వమును విస్మరించియున్న కోడలు ముత్తమ్మను సమీపించి మంగమ్మ సానుభూతిపూర్వకముగ నిట్లు చెప్పినది.

'బిడ్డా! నీ సంకల్పమును నేను తెలిసికొంటిని. ఈసందర్భమున నా ఉపదేశమును నీవు సావధానచిత్తముతో నాలింపవలసియున్నది.

నీమామగారు చొక్కనాధనాయనివారు మరణించు సరికి నేను గర్భవతినై ఉంటిని. నీభర్తను ప్రసవించినపిమ్మట పలువత్సరములకుఁగాని నాకు తిరిగి గర్భము కలుగలేదు. ఎడమై ఎన్నోసంవత్సరములకు గర్భమువచ్చినదిగదాయని నేను అనంతసంతోషమునఁ బొంగుచుండఁగా పాపఫలమున భర్తృహీనను గావలసివచ్చినది.

గర్భవతినై యుండియు నిప్పుడు నీవలె నప్పుడు నేనును సహమరణమునకు సంసిద్ధనైతిని.

కాని పెద్దలు తఱిమిచెప్పి యప్పుడు నన్ను సహమరణోద్యోగమునుండి విరమింపఁజేసిరి. అనంతరము ప్రసవమైతిని. మగబిడ్డ పుట్టెను. కాని అక్కరకురాలేదు.

అందుతో వంశమున కంతకు నీభర్త యొక్కఁడే ఆధారమైనాఁడు. ఇప్పుడు అతఁడును కఱవైనాఁడు. ప్రస్తుత మీఁక నీగర్భస్థమైయున్న శిశువే ఈవంశమున కెల్ల యాధారమై యున్నది.

ఈస్థితిలో నీవు సహగమన మొనర్తువేని మనవంశ మింతతో నిర్వంశమై పోఁగలదు. కులపాలికవు కాఁదగిన నీవిప్పుడు చితాగ్నియందు తనువెరియఁజొఱఁబడుచో నిఁకమా కేమిదారి?”

వాచాప్రాగల్భ్యము మెఱయ మంగమ్మ యిట్లు వచించినది. కాని ఆవాచాప్రాగల్భ్యమునకు ముత్తమ్మ ముగ్ధురాలు కాలేదు. అలనాఁడు సహగమనముచేయక సజీవయైయున్నందుకు ముత్తమ్మకు అత్తపట్ల కొంత అలసభావముకలదు. ఇపుడు తన సహగమనమునకు ఆమె అడ్డువచ్చుచుండుటతో అలసభావమునకు ఆగ్రహము తోడైనది. అగుట ముత్తమ్మ యిట్లుచెప్పినది:

'అత్తా! నీవు ఆరితేరిన గుణాఢ్యవే ఐనను యోషిద్ధర్మములు నాకుఁ జెప్పనక్కఱలేదు. విధవనై నేను జన్మనొల్లను. కాఁగా సహగమనము చేయకమానను. ఈప్సితార్థమునకు జాఱుచున్న నాహృదయరుచిని చీకాకు పఱచకుందువుగాక!'

అవంధ్యప్రతిజ్ఞయై ముత్తమ్మ ఇట్లు పలుకఁగా మంగమ్మ విచారఖిన్నయైనది. రాజవంశము నిర్వంశమగుట కామె కెంతమాత్రమును ఇష్టములేదు. అగుట నామె మఱియొకసారి కోడలికి నచ్చచెప్పఁదలఁచి యిట్లు వచించినది.

'బిడ్డా! నీవు సహగమనమును తలపెట్టినది భర్త నభ్యుద్ధరించుటకేగదా? అయితే అతనిని పున్నామనరకమునుండి కూడ నభ్యుద్ధరింపవలదా? అతనికిఁ బుత్రుని ప్రసాదింపక నీవు పంచత్వము నొందుచో నతఁడు పున్నామనరకము నెట్లుత్తరింపఁగలఁడు?'

ఈప్రశ్నము ముత్తమ్మ నొక్కసారిగఁ గలచివైచినది. తాను ముద్దువీరప్పకు మనఃప్రియ, ధర్మపత్ని. అగుట అతనిని పున్నామనరకమునుండి యుద్ధరించుటయు నవశ్యకార్యమే. ప్రసవించిన పదపడి సహగమనముచేయుచో రెండు లాభములును ఒనగూడును.'

ఈవిధమైన ఆలోచనతో నామె ప్రతిన కొంచెము పలుచబడినది; మనస్సు కొంచెము మెత్తపడినది. అందుచే నామె మంగమ్మ వైచిన ప్రశ్నకెట్టి సమాధానమును జెప్పక నీళ్లు నమలినది.

అదను, పదను బాగుగ నెఱిఁగిన అనుభవజ్ఞురాలు మంగమ్మ అప్పుడు ముత్తమ్మతోఁ జల్లగా నిట్లు పలికినది.

'బిడ్డా! అనుమరణదీక్షను అసలే విడనాడమని నేను చెప్పుటలేదు. ప్రస్తుత మాపుము. ప్రసవానంతరము దానిని గుఱించి యోచించుకొనవచ్చును.'

ఆమాటలకు ముత్తమ్మ తోడనే ఇట్లు ప్రతివచనములు పలికినది. 'ప్రసవానంతర మింక యోచనఏమున్నది? అప్పుడు తప్పక సహగమనము చేయనిచ్చెదమనుచో ప్రస్తుత మా ప్రయత్నము విరమించెదను. లేనిచో నిప్పుడే అనుగమనము చేయుదును.'

ప్రస్తుత మాప్రయత్న మాపగలిగినచో దరువాత చూచుకొనవచ్చునని అప్పుడు మంగమ్మ ముత్తమ్మ చెప్పినదాని కెల్ల వల్లె యన్నది. అందుమీద ముత్తమ్మ అప్పటికి సహగమన ప్రయత్నమును విరమించి దిన మొక యుగముగా గడుపుచు ప్రసవసమయమునకై నిరీక్షించుచుండెను.

కొద్దిదినములకు ముత్తమ్మ ప్రసవించినది. మగబిడ్డ పుట్టెను. ముత్తమ్మయు, మంగిమ్మయు వంశోద్ధారకుఁ డవత రించినందు కనంతముగ నానందించిరి.

ఆ ఆనందములో ముత్తమ్మ సహగమనప్రయత్నము నేమఱగలదని మంగమ్మ ఆశించినది. కాని యట్లు కాలేదు.

నీళ్లాడిననాఁడే ముత్తమ్మ సహగమనమునకు అత్త అను జ్ఞను కోరినది. మంగమ్మ మఱునాఁటికి వాయిదా వేసినది. మఱునాఁడును అట్లే యయ్యెను. మూఁడవనాఁ డడుగఁగా నాలుగవనాఁటికి వాయిదా పడినది.

రేపు, రేపు శబ్దములతోఁ జీకాకు పుట్టి నాలుగవనాఁడు ముత్తమ్మ గట్టిపట్టు పట్టినది.

అప్పుడు మంగమ్మ సానునయవచనములతో నిట్లు చెప్పి నది. 'బిడ్డా! కళ్లువిప్పని ఆ కసుగందును జూడుము. పురుటిరోజు లైన వెళ్ళని ఆనెత్తురుకందును మాతృహీనను చేయుదువా?'

తన సంకల్పము సిద్ధింపకుండఁ జేయుటకై వేయఁబడు ఈప్రశ్నము నామె చెవినిబెట్టలేదు. 'ఈబిడ్డను సాఁకుభార మిఁక నీది. నా కిఁక ఇహలోకచింత లేదు. ఈనాఁడు నే నెట్లయిన సహగమనముచేసి తీరెదను' అని అవంధ్యప్రతిజ్ఞయై ముత్తమ్మ పలికినది.

పథ్యమైన పుచ్చుకొనని పచ్చిబాలెంతరాలామె, సహ గమనముచేయనిచ్చుట యెట్లు? అందును సహగమనాచారము మంగమ్మ కంతగాఁ బట్టలేదు.

అగుట ముత్తమ్మ కెట్టులైన సహగమనావకాశము లేకుండ చేయవలయునని మంగమ్మ దీక్షవహించినది.

మంగమ్మ నిజహృదయ మప్పటికి ముత్తమ్మకుఁ దెలిసి వచ్చినది. కాఁగా నిఁక నెంతమాత్రము జాగుసేయకూడదని ఆమె నిశ్చయించినది.

అయితే మంగమ్మ ఆజ్ఞలేనిది తనకుఁ జితి ఎవరు పేర్చె దరు? ఆమె కేమియుఁ దోఁచినదికాదు. నిస్పృహనేత్రములతో నామె పురుటిగదియంతయుఁ గలయఁజూచినది. ఒకమూల మేజాపైఁ బన్నీటితో నిండిన పన్నీరుబుడ్డి యొకటి యామెకుఁ గనిపించినది.

చితాగ్నిశిఖాముఖమున శరీరముఁ వ్రేల్చి అపగతప్రాణ యగుటకుఁ దనకు వీలులేకపోవుగాక—గదియందేయుండి సాధ నాంతరముతో మరణమును వరించుచో నెవ రడ్డఁగలరు?

'పన్నీరు త్రాగినచోఁ జలువఁజేయును. నవప్రసూతలు చలువఁజేయు వస్తువులను దరికిఁ జేరనీయరాదు. వారికిఁ జన్నీటిని త్రాగుటకైన అనుమతిలేదు. అట్టివారు పన్నీరమును త్రాగుచో సూతికావాతము ప్రకోపించి వారిని చంపఁగలదు. ఇఁక సందేహింపనేల?'

పన్నీరుబుడ్డిని చూచినతరువాత ముత్తమ్మ కిట్టి తలఁపులు గలిగెను. కలుగుటయే తడవుగ నామె ఆ గొజ్జఁగినీటినంతయు నొకచుక్కయైన మిగులకుండ గడగడ త్రాగివైచినది.

హిమాంబువులు పానముచేసిన జాముకే ఆనాలుగురోజుల పురుటాలికిఁ జలువలు క్రమ్మినవి; కాళ్లుచేతులు చల్లబడినవి; సూతికావాతము ప్రబలి ఆమె అసువులు తీసినది.

విశాలవిశ్వమున సహగమనాచారసస్యమునకు భరతఖండ మొక్కటే కేదారక్షేత్రము. ఆక్షేత్రమునఁ బండిన సహగమనములు సంఖ్యాతీతములు. సంఖ్యాతీతములైన అట్టి సహగమనములలో ఆంధ్రరమణి ముత్తమ్మ చేసిన సహగమనమువంటి సహగమనము మఱియొకటి కానరాదు. ఇచ్ఛాపూర్వకమైన ఈ యనుమరణముతో నితరములు దొరయుపాటివి కావు.

'తండ్రివంశంబునం దేడు తరములకును
దల్లివంశంబునం దేడు తరములకును
ధవునివంశంబునం దేడు తరములకును
శాశ్వతస్వర్గ సౌఖ్య మీఁజాలు సాధ్వి.'

—కాశీ ఖండము.

౭

సంగమ్మ

'ఎఱుక చాలనివాఁ డందమే దధీచి,
నల్పబుద్ధులె మేఘవాహనుఁడు, శిబియు
ధరఁ 'బరోపకారార్థ మిదం శరీర'
మనెడు వాక్యంబు వినవె? సంయమివరేణ్య!
అధ్రువంబైన మలభాండమైన దేహ
మనఘ! యన్యోపకారార్థమై వ్యయించి
ప్రవిమలంబుఁ గల్పాంతరధ్రువమునైన
కీర్తి కాయంబుఁ గైకొంట కార్తి యేల?'

—హరవిలాసము.

చిఱుతొండనంబి చిరంటి తిరువెంగనాంచి కడుపునఁ బుట్టిన కూరిమి కొడుకును, సుకుమారమూర్తిని, కులవర్ధనుని, సిరియాళుని చిత్రవధచేసి శివయోగికి ఓగిరముగా వండిపెట్టిన పురాణకథ ప్రఖ్యాతమై ఉన్నది.

ఆపురాణకథతోఁ బురుడించు ఆంధ్రచారిత్రకగాథ యొకటి ఇచట ప్రస్తరింపఁబడుచున్నది.

ఈ కథానాయక నామము సంగమ్మ.

చిఱుతొండని చిరంటివలె సంగమ్మయు నసామాన్యమైన పుత్రస్నేహమును దిగఁద్రావినది; చెక్కుగీటిన వసవల్పు చిఱుతవాని చిత్రమరణమును ధైర్యచిత్తముతో నోర్చినది.

పరార్థమై తనూధనమును, సంతానధనమును వ్యయింపఁగలుగుటయే జనన్నైకఫలమను ప్రస్తవనీయవిశ్వాసముతో నపూర్వమైన ప్రాణత్యాగ మొనర్చి ఆంధ్రమహిళ సంగమ్మ లోకారాధనీయురాలైనది.

కావున ఆపూజ్యురాలి పుణ్యచరిత్రమును విని పునీతులు గండు.

విద్యానగరరత్నసింహాసనాధీశ్వరుఁడైన ప్రౌఢదేవ రాయల సరదారులలో గోన కాటారెడ్డి ఎన్నికగన్నవాఁడు. కులమునకు ఆతఁడు తెలగ. అతనిది మిడిమెల్ల గోత్రము. కాటారెడ్డిచేసిన సేవకు మెచ్చి రాయలవారు మగదత్తి, రాయచూరు అను గ్రామములందు కోటలు నిర్మించుటకు ఆత నికి ఆజ్ఞనిచ్చిరి.

రాజాజ్ఞ తలనిడుకొని కాటారెడ్డి మొదట మగదత్తిలో కోటకట్టుటకుఁ బ్రారంభము చేసెను. పని చురుకుగా జరిగెను. బురుజులుతీరి కోట అచిరకాలముననే పూర్తియయ్యెను. అనం తరము కాటారెడ్డి రాయచూరుగ్రామమున కోటకట్టుటకు మొదలిడెను.

శుభముహూర్తమున దుర్గనిర్మాణమునకు శంకుస్థాపన జరిగెను. పునాదులు ఏర్పడినవి. గోడలు లేచినవి. కాని బురుజు పని తుదముట్టలేదు. పూర్తి కాకుండగనే అది నేలకూలెను. అంతమాత్రమున కాటారెడ్డి నిరుత్సాహపడలేదు. తిరిగి పని ప్రారంభముచేసెను. కాని ఈ మాఱుకూడ బురుజు నిలబడ లేదు. రెడ్డికి అనుమానముతోచెను. అయినను మఱల నాతఁడు

బురుజుపని రెట్టింపు కట్టుదిట్టములతోఁ జేయించెను. కాని కార్యము లేక పోయినది.

తిరిగి బురుజు నేలమట్టమయ్యెను. ఇట్లు నాలుగైదు సారులు జరిగెను. అందుతో కాటారెడ్డికి అనంతమగు విచారముకలిగెను. తుదిప్రయత్నముగా అతఁడు మఱల బురుజు నిర్మించుటకు దొరకొనెను. అప్పుడచ్చట పనిచేయువారిలో నొక కాఁపువానికి శివమెత్తెను. ఆవేశము కనుపించిన పురుషుఁడు కాటారెడ్డితో నిట్లు పలికెను.

"నే నొక మహాశక్తిని. చిరకాలముగా నీ ప్రదేశమును ఆశ్రయించుకొనియున్నాను. బలియిచ్చి నన్ను తృప్తి పఱచిగాని మీ రిచ్చట కోట గట్టలేరు. మీరు నాకు బలి ఈయనికారణమున బురుజును కూలఁద్రోయుచున్నాను. నాకు సాధారణమైన బలితో సంతృప్తికల్గదు. ఒక బాలెంతను ఆమె కనిన బిడ్డతోఁగూడ నాకు బలినీయవలెను. ఇచ్చెదరా బురుజు నిలుచును. ఈయరా మీ రీజన్మమున నిచ్చట కోట నిర్మింపఁ జాలరు."

కాటారెడ్డి యిది వినెను. దీర్ఘవిచారపరీతమైన అతని మనము ఆలోచనాధీనమయ్యెను. కోట నిలబడుటకని ఏస్త్రీ వచ్చి శిశుసహితముగ బలివోవును? ప్రాణములపై తీపిని చంపుకొనుటకు కొందఱు సాహసింప వచ్చును. కాని కడుపార గన్న బిడ్డను మృత్యుముఖమున చేతులార నర్పించుటకు ఏతల్లిప్రాణ మంగీకరించును? ఇంత ప్రయత్నము చేసి దుర్గనిర్మాణమును పూర్తి చేయక పోయి అతఁ డే మొగముతోఁ దిరిగి తన

యేలికయగు ప్రౌఢదేవరాయలను దర్శింపఁగలఁడు? ఎన్నివిధ ములఁ చింతించినను అతనికి ఆలోచన తెగలేదు.

కోటలోనున్న మహాశక్తి శిశుసహితముగ నొక బాలెంత రాలిని బలిగోరుచున్న వార్త జలతైలబిందువై రాయచూరు గ్రామమున మారుమూలలయందుఁ గూడ వ్యాపించెను. తుద కాసంగతి పురుటిమంచముపైనున్న తెలగవారిచిన్నది సంగమ్మ చెవికిఁగూడఁ జేరెను. ఆమె అప్పటికి మూఁడుదినములకుఁ బూర్వము ప్రసవించియున్నది. కోట కట్టుటకు కాటారెడ్డి చేయుచున్న సకలప్రయత్నములును బూడిదలోఁ బోసిన పన్నీరగుచుండుట ఆమె గమనించెను. కోటతీరినచో నది ప్రజ లకు మిక్కిలి ఉపకారిగా నుండగలదని ఆమె నిజ మూరసెను.

"చావు ఎప్పటికైన తప్పనిదే. జరాభారమున క్రుంగి, రోగములచే క్రమంది జీవితమును నిరర్థకముగా తుద ముట్టించు టకంటె ప్రజాభ్యుదయమునకై ఇప్పట్టున మరణమును వరిం చుట ఉత్తమము; కీర్తిదాయకము" అని త్యాగమహితము, పరార్థప్రవణము అగు బుద్ధిగల సంగమ్మకుఁ దోచెను. తన డొక్కలోదూరి పరుండియుండి అప్పుడప్పుడే నేత్రములను విప్పి లోకమును గాంచుచున్న ఆ నెత్తురుకందు నొక్కసారి యామె తిలకించెను. "ఈప్రజోపయోగకార్యమునకో నా చిట్టిబిడ్డకూడఁ బాల్గొనుగాక! పసరుమొగ్గకు దేవతాపీఠమున స్థానము లభిం చునుగాక!" అని ఆమె నిష్కర్ష చేసికొనెను.

పొత్తిలలో పాపనిడుకొని ఆ పచ్చిబాలెంతరాలు కోట చెంతకుఁబోయెను. నిజపుత్రసహితముగ నామె నిస్త్రింశభావ

ముతో, నిరాకులాత్మతో, నిశ్చలబుద్ధితో, నిర్వికారాకార ముతోఁ బునాది గోతిలో దుమికెను.

అప్పటున నామె సంసారభ్రమ మించుకేనియుఁ బొంద లేదు; వైక్లబ్యము వీసమంతయిన నొందలేదు. పుత్రునిపట్లగల ప్రేమస్నేహవాత్సల్యసంపద నంతను దిగఁద్రావినది.

ఆసన్నమైన సప్రాణసమాధిసంగతి నెఱుఁగక తన పొత్తిళ్ళలోనుండి పాలబుగ్గలను లేఁతనవ్వుతో రాణింపఁజేయు చున్న చిఱుతవాని చిన్నారివదనమును జూచిన పిమ్మటనైన ఆమె కన్నులు చెమ్మగిల్లలేదు; చెక్కుటద్దములు వికాసము దప్పలేదు.

కందక, గాజువాఱక ఆమెకళ్లు, చెక్కిళ్లు యథాపూర్వ ముగ మధురమందహాసనిష్యందముతో నొప్పారుచుండెను.

అప్పుడు కూలివాండ్రు చుఱుకుగా ఆపునాదిలో ఆమా తాశిశువుల పైన ఇటికలుపేర్చి గోడలుకట్టిరి. గోడలు లేచెను. బురుజు తీరి చెక్కుచెదరక నిలచెను. క్రమముగా మిగిలిన బురుజుల నిర్మాణముకూడఁ బూర్తియయ్యెను; దుర్గము సర్వాంగపరిపూర్ణశోభతో విలసిల్లెను.

సంగమ్మచేసిన అపూర్వత్యాగము దేనికి రూపసిద్ధి కల్పించినదో ఆరాయచూరుదుర్గమునుండి ప్రభుత్వము సాగించి కాటారెడ్డి కాటభూనరేంద్రుఁడని ప్రసిద్ధిచెందెను. తన అభ్యుదయమునకు సంగమ్మ త్యాగము మూలదుంప యన్న సంగతి రెడ్డి ప్రాణము లున్నంతవఱకు విస్మరింపలేదు.

మహాత్యాగిని సంగమ్మ శిశుసహితముగా బలిపోయి నిలిపిన బురుజు యిప్పటికిని ఆమె పేరిట 'శాలెంత సంగమ్మకోట' అని వ్యవహరింపఁ బడుచున్నది. త్యాగధనుల పవిత్రనామములు అక్షరమను సూత్రము నీవిషయము ప్రతిపాదించుచున్నది.

సంగమ్మ త్యాగము అతిలోకమైనది. పరోపకారార్థము ప్రాణత్యాగ మొనర్చిన రమణీమణులు ఇతిహాసప్రపంచమునఁ బలువురుగలరు. కాని శిశుసహితముగ బలిపోయినవారు మిక్కిలి తక్కువ. తల్లికిఁ దన ప్రాణముమీఁద కంటె తన బిడ్డ ప్రాణముమీఁద మమకారము హెచ్చు. అట్లుండుట ప్రకృతి సిద్ధము. లోకసహజమైన అట్టి మమకారమును గూడ తెగ గోసి లోకోపకారార్థము శిశుసహితముగ ప్రాణములను విడిచిన తెనుఁగుపడఁతి సంగమ్మ త్యాగబుద్ధి కొలఁదులువెట్టఁదరము కానిది. ఆమె సాహసము శతథా శ్లాఘింపవలసినది.

ఉపసంహారము

ఆంధ్రరమణి ప్రాక్తనవైభవము కొలఁది యిడ రానిది.

ప్రమాదము నొందిన పతికి విధ్యుక్తధర్మము నుపదేశించు ఆమె ఉత్సాహము తిలకింపఁ గోరెదవా ?

వీరవిహారము విరమించి యింటికివచ్చిన భర్తను ఉద్బోధించి తిరిగి యుద్ధభూమికిఁబంపిన చానమ్మచరిత్రము స్మరణకుఁ దెచ్చికొనుము.

ఆమె రాజ్యపాలనాకౌశల్యము నెఱుఁగఁగోరెదవా ?

స్వభాష, స్వజనము, స్వదేశముకాని అరవదేశమున నాయకరాజ్యమును ఆలించి పాలించిన మంగమ్మ జీవితచరిత్ర చదువుము.

వేలయెఱుఁగని ఆమె ఆంధ్రభాషాభిమానము తెలిసికొన వాంఛించెదవా ?

అరవదేశమున మంగమ్మ వెలయించిన తెనుఁగు శాసనములఁ దిలకింపుము.

కాలము కలసిరానప్పుడు ఆపె చూపఁగల తెగువ పరికింపఁ గోరెదవా ?

మోసముచేసిన చాందాసాహేబు చెఱలో నుండలేక విషముత్రాగి విగతజీవయైన మీనాక్షీనామమును పురశ్చరణ చేయుము.

పతితోడిద లోకమైయుండు ఆమె పావిత్ర్యమును బరామర్శింప నిచ్ఛగించెదవా ?

పథ్యము గైకొనని పచ్చిబాలెంతరాలయ్యు స్వర్గతుఁడై యున్న పతిని గలసికొనుటకు ఆత్మహత్య గావించుకొనిన ముత్తమ్మ ఉగ్రసుందరవృత్తాంతమును జ్ఞప్తి కెలయించుకొనుము.

ఆమె మానసంరక్షణప్రియత్వమును దెలిసికొనఁ గోరెదవా ?

మానభంగభయమునఁ దన్నుదాఁ బొడుచుకొని మరణించిన రాజగోపాలాంబిక చరిత్రను బఠింపుము.

ఆమె రాజవంశసేవాసక్తిని పరిశీలింపఁ గుతూహలపడుదువా ?

పంచకరపాటులుపడి తంజావురిరాజపుత్రుని- చెంగమలదాసుని- అతనిదాది అరసి రక్షించిన తీరు తిలకింపుము.

పరార్థప్రవణమైన ఆమె బుద్ధిని తెలిసికొనఁగోరెదవా?

ప్రజోపయోగార్థము తన చిన్నబిడ్డతో బలివోయిన బాలెంత సంగమ్మ త్యాగమహితచరిత్రను అధ్యయనము చేయుము.

ప్రాక్తనకాలమున ఆంధ్రపురంధ్రి యిట్టి కీర్తనీయ చరిత్రమున విలసిల్లినది.

కాని మధ్యకాలమున నామె మసిపాఁతఁ గట్టిన మాణిక్యమువలె వికాసవైభవమును గోల్పోయినది. అప్పుడైనను

ఆమెకు దీక్ష లేకపోలేదు, బుద్ధి లేకపోలేదు. కాని ఆ దీక్షకు ఉచితోపయోగ్యవృత్తి, ఆ బుద్ధికి సంస్కారణమును గొఱవడి యుండినవి.

ప్రస్తుతము ప్రబోధసమయమగుటచే నా దుస్థితి తొలఁగిపోవుచున్నది. ఆశాకిరణములు ఎల్లయెడల ద్యోతకమగుచున్నవి.

ఇప్పుడు ఆంధ్రరమణులు ఆహాపుట్టునట్లు గ్రంథములు రచియించుచున్నారు; పత్రికలు నడుపుచున్నారు; కష్టసాధ్యములగు పెద్దపెద్దపరీక్షల నిచ్చుచున్నారు; అంతర్జాతీయసమావేశములకు ప్రతినిధురాంద్రుగఁ బోయి వచ్చుచున్నారు ; అత్యద్భుతకృత్యముల నొనర్చి తమ శరీరబలమును ప్రకటించుచున్నారు ; జీవకళ యుట్టిపడునట్లు చిత్రములు వ్రాయుచున్నారు; దేశమాత పాదముల సన్నిధిని తమ చీము నెత్తురులు సమర్పించుచున్నారు; స్త్రీవిద్యాసంస్థలను బ్రశంసనీయముగ నడుపుచున్నారు ; మునిసిపాలిటీలు, జిల్లాబోర్డులు, తాలూకాబోర్డులు, మండల విద్యాసంఘములు మున్నగు ప్రజాహితసంస్థలయందు సభికురాంద్రయి తమ సంఘాభివృద్ధిని వెల్లడించుచున్నారు ; గౌరవన్యాయాధికారిణులై ప్రజలమన్ననల నందుచున్నారు.

ఇవి యన్నియు సంతోషకరములగు విషయములు.

సంతోషకరములగు విషయములు. అవును. అయినను మన మీసంతోషమునఁ బరవశులము కాఁగూడదు. పారవశ్యమును బొందవలసిన స్థితి ఇంకను రాలేదు.

ఆంధ్రస్త్రీసంఘ మింకను ఎన్నోవిధముల నభివృద్ధిని గోరుచున్నది. ఆవిధముల నరసి ఏతత్ప్రయత్నముచేయుట ఆవశ్యకమగు మన భావికర్తవ్యము.

సౌందర్యోపాసకుఁడగు బాలచంద్రుఁడు ఆరాధనము పురికొల్పు నిజపత్ని మాంచాల ముఖమున అలనాఁడు తన కరవాలమునకు ఆశీర్వాదరత్నముల నందినట్లే సౌందర్యాధ్యేతయగు యువకుఁడు ప్రేమార్చనసల్పు ప్రణయిని చుఱుకుకన్నులలో నేఁడు దేశాభివృద్ధికిఁ సందేశదీప్తి నందునట్లు ఆంధ్రస్త్రీలస్థితిని చక్కఁజేయ మనము ప్రయత్నింపవలసి యున్నది.

కావున మనము కార్యవ్యగ్రహృదయుల మయ్యెదము గాక!





మహావాక్యము

‘ఇట్టివె యనర్ఘరత్నా లనేకములుగ
మన తెలంగాణమున దొరకినవి గావె?
సందియంబేల? నేటికి చావలేదు
చావలే దాంధ్రరమణి ప్రజ్ఞాప్రశస్తి.’

—శ్రీ శ్రీనివాససోదరకవులు.



ఆంధ్రభూమి ముద్రణాలయము, వేపేరి, మదరాసు. నవంబరు ’40.